

ปัจจัยสู่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของเมืองเพชรบุรี

ความมั่นคงของเมืองเพชรบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทั้งในด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจและการเมือง เป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เมืองนี้มีลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งเมื่อประสานเข้ากับปัจจัยต่าง ๆ ที่มาประกอบในช่วงเวลาระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้ว ยังผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านสังคมและเศรษฐกิจในเมืองเพชรบุรีอย่างเห็นได้ชัด ปัจจัยที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้แก่

1. ปัจจัยจากภายนอก อันประกอบด้วย ความสนใจของชนชั้นผู้นำและมิชชันนารี รวมทั้งค่านิยมในการพักผ่อนตากอากาศแบบใหม่
2. ปัจจัยภายใน อันได้แก่ ความพร้อมภายในเมืองเพชรบุรี ทั้งทางด้าน การคมนาคม ด้านกำลังคน ในสถานที่ตั้งของ สังคมเมืองเพชรบุรี และด้านเศรษฐกิจ

1. ปัจจัยภายนอก

เนื่องจากเมืองเพชรบุรีเป็นเมืองที่มีความสำคัญและสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ อย่างใกล้ชิด จึงเป็นเมืองที่ชนชั้นผู้นำในการปกครองที่กรุงเทพฯ ให้ความสนใจ โดยเฉพาะในฐานะที่เมืองเพชรบุรีเป็นเมืองหน้าด่านรับศึกพม่าจากทางตะวันตกและเป็นรอยต่อระหว่างราชธานีกับหัวเมืองภาคใต้ บันทึกการเกณฑ์ทัพและบทบาทของเมืองเพชรบุรีในสงครามหลายครั้งตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ ชี้ให้เห็นว่าเมืองนี้อยู่ในสายตาของชนชั้นผู้นำที่กรุงเทพฯ โดยมีมุมมองที่จำกัดเฉพาะด้านยุทธศาสตร์

เพื่อความมั่นคงปลอดภัยของกรุงเทพฯ ดังที่กล่าวแล้ว¹

แต่ความเปลี่ยนแปลงในเมืองเพชรบุรีที่ปรากฏชัดเจนขึ้นในช่วงเวลาแห่งการเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตกนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการให้ความสนใจเมืองเพชรบุรีในแง่มุมใหม่ที่เปลี่ยนไปจากเดิมของชนชั้นผู้นำของสังคมไทยขณะนั้น อันได้แก่พระมหากษัตริย์ไทยสองพระองค์คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนั้นยังมีชนชั้นนำหัวก้าวหน้าคือขุนนางตระกูลขุนนาค ซึ่งมีบทบาทสำคัญทั้งในราชสำนักและในท้องถิ่นเพชรบุรี รวมทั้งหัวเมืองภาคตะวันตกและคณะมิชชันนารีซึ่งสนใจเมืองเพชรบุรี เป็นกรณีพิเศษทั้งนี้ความสนใจของแต่ละท่านหรือแต่ละกลุ่มนี้มีเหตุผลแตกต่างกันไปคือ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสนใจพระทัยแก่เมืองเพชรบุรีในด้านที่แตกต่างออกไปจากพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ อันเป็นปัจจัยเบื้องต้นที่ทำให้เมืองนี้ได้รับความสนใจและเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดจากชนชั้นนำ ซึ่งเป็นที่มาของความเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านสังคมและเศรษฐกิจในเมืองเพชรบุรีโดยต่อเนื่องสืบมา การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสนใจพระทัยในเมืองเพชรบุรีนั้น ประกอบด้วยเหตุผลหลายประการคือ

1. ความสำคัญทางศาสนา ข้อเด่นของเมืองเพชรบุรีซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในภูมิภาคตะวันตกตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือมีวัดเป็นจำนวนมาก ละท้อนให้เห็นศรัทธาของชาวเมืองเพชรบุรีที่มีต่อศาสนาพุทธได้เป็นอย่างดี ประกอบกับเมืองเพชรบุรีมีภูมิประเทศเป็นป่าเขามาก ทำเลดีเป็นที่เที่ยวชมของชาวไทยพื้นถิ่นมาก่อน ดังเช่นสุนทรภู่ กวีสามัญชน ซึ่งได้เดินทางถึงเมืองเพชรบุรีในตอนปลาย

¹ดูรายละเอียดในบทที่ ๕ หน้า 14 .

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้กล่าวถึงวัดแต่เริ่มเข้าสู่ปากแม่น้ำ
เพชรบุรี วัดในเมืองเพชรบุรีที่สุนทรภู่ไปเที่ยวและได้กล่าวถึงมีลักษณะพิเศษคือเป็น
วัดบนเขาเตี้ย ๆ ซึ่งมักมีถ้ำหินงอกหินย้อย มีพระเจดีย์บนเขาและมีพืชพันธุ์ไม้หอม
สมบูรณ์ วัดที่ปรากฏชื่อในนิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่ คือวัดพระนอน วัดเขายันไดอิฐ
พระเจดีย์บนถ้ำเขาหลวง² ลักษณะการเที่ยวเขาชมป่าเพื่อขึ้นไปไหว้พระบนยอด
เขานี้ น่าจะเป็นลักษณะเด่นของการไปเที่ยวเมืองเพชรบุรี ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปอย่าง
กว้างขวาง จนแม้สุนทรภู่ซึ่งเป็นเพียงสามัญชนในกรุงเทพฯ ยังรู้จักและแวะไปเที่ยว
เมื่อมีโอกาส

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมายังเมืองเพชรบุรีตั้งแต่
ยังทรงมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าน้ามงกุฎใน พ.ศ. 2367 ซึ่งเป็นปีแรกที่ทรงผนวชและได้
เสด็จไปทอดผ้าพระกฐินที่เพชรบุรี³ และในขณะที่ทรงเป็นพระภิกษุก็มีผู้กล่าวว่า
พระองค์ได้เสด็จมาบำเพ็ญสมณธรรม ณ ถ้ำเขาย้อย และยังได้ประทับแรมที่วัด
มหาสมณาราม⁴ ครั้นเมื่อเจ้าน้ามงกุฎได้ขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงฟื้นฟูประเพณี
เสด็จประพาสหัวเมืองนอกกรุงเทพฯ ไกล ๆ ขนาดต้องประทับแรมขึ้นอีกหลังจากหยุด

² จันทรจิรายุ รัชณี, ประวัติคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ :
แพรวพินทยา, 2509) หน้า 69.

³ พระยากระลาปนกิจโกศล, บันทึกความทรงจำของพระยากระลาปนกิจโกศล
(โหมต อมาตยกุล) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ที่ระลึกในงานชุมนุมอมาตยกุล,
2520) หน้า 11-14.

⁴ ประยูทธ สิทธิพันธ์, ตามรอยบาทพระพุทธเจ้าหลวง (กรุงเทพฯ :
มิตรสยาม, 2514) หน้า 14.

มาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย⁵ ทั้งนี้เนื่องจากพระอุปนิสัย ส่วนพระองค์ที่ทรงโปรดการเสด็จประพาส ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงนายและนางเอ็ดดี้ แวนเตอร์ฟอร์ด เมื่อ พ.ศ. 2392 ว่า

...ข้าพเจ้าขอกล่าวโดยจริงว่า' ข้าพเจ้าอยากเป็นที่สุดท้ายจะ
เดินทางไปทีต่าง ๆ ยิ่งกว่าอยู่แต่ในที่เดียว...'⁶

การเสด็จเมืองเพชรบุรีหลายครั้งก่อนที่เจ้าฟ้ามงกุฎจะขึ้นครองราชย์นับ เป็นพื้นฐานการทำความรู้จักเมืองเพชรบุรีด้วยพระองค์เอง⁷ อันมีผลต่อการตัดสินใจ พระทัยเสด็จประพาสและทำนุบำรุงเมืองเพชรบุรีในเวลาต่อมา รวมทั้งพระราช ดำริที่จะทรงบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏชัดเจนดังที่ทรงมีพระบรมราชโองการ ให้สถาปนา ปีนุ่ รักษาตัววาทารามให้รุ่งเรือง เป็นที่กราบไหว้บูชาสืบต่อไป⁷

ศูนย์วิทยทรัพยากร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาเดชาดิศร กรมหมื่นมหาดำรงราชานุภาพ

⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาเดชาดิศร กรมหมื่นมหาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2514) หน้า 148.

⁶ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (จัดพิมพ์ในงานครบรอบ 84 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521), หน้า 37.

⁷ กช. เอกสาร ร.4 เล่ม 11 จ.ศ. 1218 สารตราว่าด้วยให้ พระยาเพชรบุรีทำทางทำบันไดขึ้นลงถ้ำเขาหลวง.

ดังปรากฏว่าได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. 2896^๑ นอกจากนั้นยังทรงสร้างที่ประทับและพระราชวังในเมืองเก่าที่มีความสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น สร้างที่ประทับสำหรับสมโภชพระสมุทระเจดีย์ที่สมุทรปราการและสร้างพระตำหนักที่เขาวพระพุทธบาทที่สระบุรี เป็นต้น ดังนั้นเมืองเพชรบุรีซึ่งมีข้อเด่นที่มีวัดมากจึงน่าจะอยู่ในความสนพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยในลักษณะเดียวกัน

2. การเป็นแหล่งชุมนุมของผู้คน ในการรับรู้ของชนชั้นนำในกรุงเทพฯ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมืองเพชรบุรีเป็นแหล่งหนึ่งที่มีการชุมนุมตัวของข้าหนีเจ้าบ่าวหนีนาย อันเนื่องมาจากทำเลที่ตั้งซึ่งมีพรมแดนติดต่อกับเมืองอื่นรอบด้าน เป็นเมืองผ่านไปสู่ชุมชนอื่น เป็นเมืองที่มีช่องทางหลบหนีสะดวกและไม่ไกลจากกรุงเทพฯ มากนัก^{๑๐} ดังเช่นไพร่ข้างในเจ้าครอกกระจับจำนวนหนึ่งหนีออกมาตั้ง

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4

(กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2504), หน้า 204.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๐} กช. เอกสาร ร.4 เล่ม 2 จ.ศ. 1214 หนังสือว่าด้วยโปรดให้พระยาจำแลนบดออกไปว่าราชการเมืองเพชรบุรี.

บ้านเรือนอยู่ที่เมืองเพชรบุรี จากการสำรวจชำระเมื่อ พ.ศ. 2394¹ และไพร่
ของพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์จำนวนหนึ่งก็หลบหนีมาอยู่ที่เมืองเพชรบุรีเช่นกัน²

การที่เมืองเพชรบุรีเป็นแหล่งชุมนุมผู้คนและผู้คนเหล่านั้นสามารถหลบ
หนีการติดตามจากทางราชการได้สะดวกเนื่องจากเมืองเพชรบุรีมีอาณาเขตติดต่อกับ
ชุมชนอื่นโดยรอบนี้ เป็นปัญหาสำคัญที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์
ตอนต้น แม้ว่าทางราชการจะได้พยายามแก้ไขโดยการระดมกำลังคนของทาง
ราชการลงไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อกอยสอดส่องดูแลรวมทั้งเพื่อให้สามารถเรียกระดม
กำลังคนเข้ากองทัพได้เป็นจำนวนมากในกรณีจำเป็น ดังที่ได้กล่าวแล้วในตอนที่ว่า
ด้วยสภาพทางการเมืองของเมืองเพชรบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ปัญหา
เหล่านี้ก็ยังไม่ยุติ ทำให้เมืองเพชรบุรียังคงความสำคัญในฐานะที่อาจเป็นอันตราย
ต่อกรุงเทพฯ และเนื่องจากเมืองเพชรบุรีเป็นหัวเมืองชั้นในและการเดินทางจาก
เพชรบุรีเข้าสู่กรุงเทพฯ ก็สามารทำได้สะดวกและรวดเร็ว ยิ่งทำให้กรุงเทพฯ
ตระหนักในความสำคัญข้อนี้ โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่ง
ทรงสนพระทัยเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากมีผลกระทบต่อพระราชอำนาจโดยตรง

3. ปัญหาความไม่สงบสุขของราษฎรในเมืองเพชรบุรี การที่เมืองเพชรบุรี
เป็นแหล่งที่มีการระดมผู้คนของทางราชการทั้งในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้นและขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งหนึ่งที่มีการชุกชุมนักของไพร่ผู้หลบหนีราชการ
ดังกล่าวแล้ว ทำให้เมืองเพชรบุรีเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่มีประชากรจำนวนมาก

¹ กจช. เอกสาร ร.4 เล่ม 1 จ.ศ. 1213 หนังสือว่าด้วยให้ข้าหลวง
ออกไปชำระเลิกเจ้าครอกกระจับ ณ เมืองเพชรบุรี.

² กจช. เอกสาร ร.4 กห. เล่ม 1 จ.ศ. 1213 สารตราว่าด้วยชำระ
เลิกพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์ ณ เมืองเพชรบุรี.

ปัญหาระหว่างประชากรเหล่านั้นจึงย่อมมีมากด้วยเช่นกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ก็ได้ทรงรับทราบปัญหาคติความของราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนท่ามาหากินที่เมืองเพชรบุรี ซึ่งมีจำนวนมากและยังไม่ได้รับการชำระให้เสร็จสิ้น ดังปรากฏในเอกสารคราวจัดราชการเมืองเพชรบุรี พ.ศ. 2395 ตอนหนึ่งว่า

...กรมการก็แยกย้ายกันว่ากล่าว เป็นหมู่คณะ พิจารณาว่ากล่าวไม่สำเร็จเด็ดขาดไปได้' ความของราษฎรค้างอยู่มาก' ทุกวันนี้เกิดโจรผู้ร้ายชุกชุม' ราษฎรพากันเข้าไปร้องจนถึงกรุงเทพฯ กล่าวโทษเจ้าเมือง กรมการก็หลายพวก...'³

ปัญหาความไม่สงบสุขของราษฎรในเมืองเพชรบุรีเป็นเรื่องสำคัญเพราะมีผลโดยตรงต่อการสะสมกำลังคนในเมืองนี้ หากทางราชการไม่สามารถคลี่คลายได้ จะกลายเป็นปัญหาใหญ่ของกองทัพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิตกว่าหากมีราชการศึกสงครามมาจะควบคุมไพร่พลไปราชการทัพศึกไม่ได้⁴

ปัญหาที่เกิดขึ้นบริเวณชายเขตแดนเมืองเพชรบุรีในช่วงเวลาเดียวกันนี้ก็คือผู้คนฝ่ายไทยหนีออกนอกเขตแดนโดยที่กองด่านไม่ได้กวดขันเข้มงวด ซึ่งมีผลกระทบต่อกำลังคนในเมืองเพชรบุรีโดยตรง นอกจากนั้นกองเกลี้ยกล่อมซึ่งมีหน้าที่เกลี้ยกล่อมคนที่หนีออกไปนอกเขตแดน ยัง "เที่ยวเกลี้ยกล่อมเอาเลกลาว เลกเขมร

³ กช. เอกสาร ร.4 กท. เล่ม 2 จ.ศ. 1214 หนังสือว่าด้วยโปรดให้พระยาจำแสนบดออกไปว่าราชการเมืองเพชรบุรี.

⁴ กช. เอกสาร ร.4 กท. เล่ม 5 จ.ศ. 1215 สารตราว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตร พระยาเพชรบุรี พระยามหาศาลวัน.

มอญ ไพร่หลวง คนในบ้านเมืองไปไว้เป็นอันมาก"¹⁵ ซึ่งมีผลให้รัฐขาดแคลนกำลัง ไพร่หลวงไว้ใช้ในราชการ รวมทั้งอาจมีผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติได้ หาก การเกลี้ยกล่อมนั้นมีเจตนาใช้กำลังคนเป็นปฏิปักษ์ต่อศูนย์อำนาจกลาง

ปัญหาในการดูแลทุกข์สุขของราษฎรนี้ส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากอาการป่วยไข้ ของเจ้าเมืองเพชรบุรี ซึ่งแม้จะได้รับการพิจารณาจากกรุงเทพฯ แล้วว่าเป็น ผู้จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ กล่าวหาญ มีความสามารถในการรบและดูแลราชการได้ แต่ความบกพร่องของสุขภาพที่เกิดขึ้นในภายหลังมีผลกระทบต่อราชการเมืองเพชรบุรี โดยตรง เนื่องจากปรากฏใน พ.ศ. 2396 ว่า เจ้าเมืองเพชรบุรีป่วยเป็นโรคตา มองอะไรไม่เห็น ทำให้ไม่สามารถควบคุมดูแลงานราชการต่าง ๆ ในเมืองเพชรบุรี ได้อย่างเต็มที่ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิตกว่า

...กรมการเมืองไม่ยำเกรงหากมีราชการศึกสงครามมา'' เจ้าเมือง จะไม่สามารถควบคุมไพร่พลไปราชการทัพศึกได้...

จากความสำคัญของเมืองเพชรบุรีที่มีมาแต่เดิมและความสนพระทัยของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ยังทรงผนวช รวมทั้งปัญหาต่างๆภายใน เมืองเพชรบุรีที่ปรากฏขึ้นในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เมืองเพชรบุรีได้รับการเอาใจใส่ดูแลแก้ปัญหา มีการแต่งตั้ง บุคคลจากส่วนกลางลงไปชำระคดีที่ค้างคั่ง ปราบปรามโจรผู้ร้ายและชำระเล่ห์ที่กอง เกลี้ยกล่อมชักชวนเข้าเป็นพวก ดังปรากฏการจัดการราชการเมืองเพชรบุรีว่า

¹⁵ กจช. เอกสาร ร.4 กห. เล่ม 2 จ.ศ. 1214 หน้า 232.

¹⁶ กจช. เอกสาร ร.4 เล่ม 5 จ.ศ. 1215 หน้า 55.

...โปรดเกล้าฯ ให้พระยาจำแลนบดีศรีบริบาลเจ้ากรมฝ่ายพลำง
กรมมหาดไทยออกมา เป็นผู้สำเร็จราชการระงับกิจทุกข์ของราษฎรไพร่
บ้านพลเมืองแลตรวจตราด้านทาง อย่าให้ผู้คนเล็ดลอดหลบหนีไปนอก
เขตแดนทางเมืองเพชรบุรีได้ ให้พระยาเพชรบุรีกรมการ พระพล
สงครามกองด่านฝั่งบังคับบัญชาพระยาจำแลนบดีแต่ซึ่งชอบด้วยราชการ
ทุกประการ...¹⁷

ในส่วนที่เกี่ยวกับการหนีออกนอกแดน ก็มีการแต่งตั้งบุคคลผู้มีความสามารถ
ลงไปช่วยกันกำกับ ดูแล ตรวจตราอย่างเข้มงวดขึ้น เช่นเมื่อ พ.ศ. 2395 พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า

...ให้หลวงราชฤทธิรงค์¹⁷ หลวงยงโยธาเอาใจใส่ดูแลตรวจตรา
กำชับขุนหมื่น¹⁸ และไพร่พลัดเปลี่ยนกันออกไปให้รักษาประตูด้าน

...ให้หลวงรามฤทธิรงค์ หลวงยงโยธาคุมขุนหมื่นไพร่ชาวด้านไป
ลาดตระเวนบรรจบถึงกัน สอดแนม สืบสวนฟังข่าวราชการหน้าด่าน
ต่อแดน¹⁹ ถ้าลาดตระเวนพบข้าหนีเจ้าบ่าวหนีนายจะหลบหลีกออกไป
นอกเขตแดน ก็ให้จับตัวมาส่งยังเจ้าเมืองกรมการเมืองเพชรบุรี...¹⁸

ในส่วนที่เกี่ยวกับกำลังคนที่สะสมอยู่ที่เมืองเพชรบุรีก็โปรดเกล้าฯ ให้
สำรวจจำนวนไพร่ที่มีอยู่เดิมและสำรวจไพร่ลูกหมู่ที่สมควรสักแล้วยังไม่ได้สัก รวมทั้ง
ไพร่จรจัดหาสังกัดมูลนายไม่ได้ก็ให้รับสมัครเข้าไว้ในกองด่านเป็นไพร่หลวง ทำบัญชี

¹⁷ กจช. เอกสาร ร.4 เล่ม 2 จ.ศ. 1214 หน้า 232.

¹⁸ กจช. เอกสาร ร.4 กห. เล่ม 2 จ.ศ. 1214 หน้า 82.

คนควบคุมไว้ สำหรับไพร่หลวงกองค่านั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ให้รวบรวมไว้ให้ได้จำนวนมาก ๆ เพื่อประโยชน์แก่ทางราชการ ในการเกณฑ์และใช้สอยต่าง ๆ ต่อไป¹⁹

สำหรับปัญหาเกี่ยวกับการป่วยของเจ้าเมืองเพชรบุรีอันมีผลกระทบต่อ ราชการในเมืองเพชรบุรีโดยตรงนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแก้ไข ปัญหาโดยการแต่งตั้งข้าหลวงเดิมลงไปแทนที่ เมื่อ พ.ศ. 2396 โดยไม่ได้ถอดถอน เจ้าเมืองคนเก่าออกจากราชการ ดังปรากฏในสารตราว่าด้วยพระราชทานสัญญา บัตรพระยาเพชรบุรี เมื่อ พ.ศ. 2496 ว่า

... ครั้นจะให้ยกออกจากยศถาบรรดาศักดิ์แล้วก็ทำราชการมาช้านาน หลายปีหามีความผิดสิ่งใดไม่' ครั้นจะให้ว่าราชการบ้านเมืองต่อไปจักขุ กี่ไม่เห็น กรมการก็ไม่ยำเกรง' ทรงพระราชดำริเห็นว่า 'พระนรินท เสนีปลัดบายชีกรมพระกลาโหมเป็นข้าหลวงเดิมได้ทำราชการฉลอง พระเดชพระคุณมาช้านาน' มีสติปัญญาพอจะออกมาสำเร็จราชการบ้าน เมืองเพชรบุรีต่างพระเนตรพระกรรณได้...²⁰

พระนรินทเสনীได้เป็นที่พระยาสุรินทรฤาชัยอภัยพิริยพาหะผู้สำเร็จราชการ เมืองเพชรบุรี ส่วนเจ้าเมืองคนเดิมได้รับเลื่อนเป็นพระยามหาศาลวันปะโทโสประการ ที่ปรึกษาราชการของพระยาเพชรบุรี²¹ ปัญหาที่เกิดขึ้นในเมืองเพชรบุรีและการ

¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

²⁰ กจช. เอกสาร ร.4 กท. เล่ม 5 จ.ศ. 1215 สารตราว่าด้วย พระราชทานสัญญาบัตร พระยาเพชรบุรี พระยามหาศาลวัน.

²¹ เรื่องเดียวกัน.

คลี่คลายปัญหาเหล่านั้น รวมทั้งความเคลื่อนไหวในการปกครองเมืองเพชรบุรี เป็นความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างกรุงเทพฯกับเมืองเพชรบุรี ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน เช่นนี้ย่อมมีผลให้เมืองเพชรบุรีอยู่ในสายพระเนตรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวนี้ยังคงดำเนินต่อไป โดยเฉพาะเมื่อการบริหารงานของพระยาสุรินทรภักย์ได้สร้างความสะดวกเรียบร้อยแก่ราษฎรเมืองเพชรบุรีหลายครั้ง ซึ่งขัดกับพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงส่งข้าหลวงเดิมลงไปปกครองเมืองเพชรบุรี เพื่อให้ไพร่บ้านเมืองยำเกรง อันจะนำมาซึ่งความมั่นคงในพระราชอำนาจเหนือหัวเมืองใหญ่ฝ่ายตะวันตก

เจ้าเมือง ย่อมเปรียบเสมือนตัวแทนแห่งอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหน้าที่สำคัญคือต้องระงับความเดือดร้อนของราษฎรและพยายามสร้างความสงบสุขในสังคม เมื่อเจ้าเมืองเพชรบุรีเข้ามาบริหารราชการและสถานการณ์ต่าง ๆ ไม่ดีขึ้น ย่อมมีผลถึงความมั่นคงในพระราชอำนาจด้วย ดังนั้นพระองค์จึงจำเป็นต้องเอาพระทัยใส่ในความเป็นไปของเมืองเพชรบุรีอย่างใกล้ชิด

นับตั้งแต่พระนรินทรเสนาได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองเพชรบุรีได้เพียงปีเดียว พระยาเพชรบุรีกับหลวงบันเทาทุกขราช ซึ่งเป็นน้องชายถูกกล่าวโทษจากขุนพัฒน์ชุนในกรณีที่ถูกกล่าวหาขุนพัฒน์ (ชุน) เป็นตัวเหี้ยแล้วไม่เป็นความจริง เมื่อข้าหลวงในพระคลังมหาสมบัติเดินทางมาชำระความ พระยาเพชรบุรีก็ไม่ยอมส่งตัวขุนพัฒน์ให้²² หลังจากนั้นอีก 2 ปี มีกรณีวิวาทกันระหว่างขุนศรีสำหรับจนายอากรหมอน้ำตาลกับราษฎร

²² กจช. เอกสาร ร.4 กท. เล่ม 7 จ.ศ. 1216 สารตราว่าด้วย

ให้พระยาเพชรบุรี กรมการแต่งทนายเข้ามาสู้ความกับขุนพัฒน์ชุน.

อันเนื่องจากขุนศรีสำหรับจําหน้ําตาลจําหน่ายแก่ราษฎรเล็กกว่าเดิม แต่จําหน่าย
ในราคาแพงขึ้น²³ พระยาเพชรบุรีให้หลวงบันเทาทุกขราชหาตัวราษฎรชาวบ้าน
เข้ามาชำระ ราษฎรผู้ทำตาลถูกเกาะกุมเรียกเงินคนละ 2 บาท ราษฎรไม่พอใจจึง
เลิกทำน้ำตาล ซึ่งในกรณีนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพิจารณา
เจ้าเมืองเพชรบุรีซึ่งเป็นข้าหลวงเดิมที่พระองค์สนับสนุนให้ออกมาสำเร็จราชการต่าง
พระเนตรพระกรรณว่าปล่อยปละละเลยในการปฏิบัติราชการ²⁴ ปัญหาของราษฎร
ที่เคยมีอยู่จึงไม่หมดสิ้นไป ทั้งนี้มีข้อน่าสังเกตคือสาเหตุแห่งความเดือดร้อนของราษฎร
เมืองเพชรบุรีมักเกิดจากการปฏิบัติราชการแบบไม่เป็นธรรมของขุนนางข้าราชการร่วม
ด้วยเสมอ

การที่อำนาจปกครองเมืองอยู่ที่เจ้าเมืองและกรมการเมืองโดยไม่มีขุนย
อำนาจย่อยลงไปสู่ท้องถิ่นเป็นเหตุหนึ่งที่ขุนนางท้องถิ่นระดับล่าง ๆ เอาไว้เอาเปรียบ
ราษฎร หลอกหลวงราษฎรเพื่อเรียกเรื่องเงิน ดังที่ปรากฏว่า เมื่อ พ.ศ. 2399
ลาวทรงดำไพรหลวงเมืองเพชรบุรีเข้าซื้อกันถึง 34 คน ทำเรื่องราวจึงทูลว่า
นายร้อยแอซึ่งเป็นหลวงไซภัดกับเสมียนของนายกอง นายเปลาปลัดกองและนายศุค
สมุหบัญชีได้เรียกเอาเงินจากพวกตนรวมเป็นจำนวนเงิน 4 ชั่ง 4 ตำลึง โดยสัญญา
ว่าจะให้เป็นขุนหมื่นรับเบี้ยหวัด แต่ต่อมากลับพาพวกตนไปลัก ณ เมืองราชบุรีเป็น
ไพร่หลวง²⁵

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²³ กจช. เอกสาร ร.4 กห. เล่ม 11 จ.ศ. 1218 สารตราว่า
ด้วยยกกาสิน้ำตาน อากอรร่มอตานโตนคมาขึ้นให้กรมพระกลาโหมตั้งเจ้าภาชีนายอากร.

²⁴ เรื่องเดียวกัน.

²⁵ กจช. เอกสาร ร.4 กห. เล่ม 11 จ.ศ. 1218 สารตราว่าด้วย
ให้พระยาเพชรบุรี ชำระคืนเงินให้พวกลาวทรงดำ 34 คน.

การขัดแย้งระหว่างพระยาเพชรบุรีและหลวงบันเทาทุกขราช เมื่อ พ.ศ. 2397 และกรณีวิวาทกับราษฎรผู้ทำน้ำตาล เมื่อ พ.ศ. 2398 รวมทั้งการหลอกลวงไพร่หลวงลาวทรงคำ 34 คนใน พ.ศ. 2399 เป็นเพียงตัวอย่างที่ชี้ให้เห็น การปฏิบัติราชการของเจ้าเมืองเพชรบุรี ซึ่งสร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรและความเดือดร้อนทั้งหลายเหล่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับทราบและเป็นผู้คลี่คลาย จึงยอมเป็นที่ประจักษ์ชัดเจนว่าพระองค์ทรงสนพระทัยความเคลื่อนไหวของเมืองเพชรบุรีอย่างใกล้ชิด ดังนั้นเมื่อทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างตำหนักที่ประทับในเมืองเก่าต่าง ๆ ในเวลาต่อมา เมืองเพชรบุรีที่ทรงรู้จักคุ้นเคย จึงเป็นเมืองหนึ่งที่อยู่ในพระราชดำรินั้นประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยทำให้ทรงพอพระทัยและเลือกเมืองเพชรบุรีเพื่อรับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ หลายประการ จนมีลักษณะเป็นเมืองแบบใหม่ในช่วงเวลานั้น

4. พระราชประสงค์ที่จะสร้างเมืองใหม่แทนที่ลพบุรี ช่วงเวลาการก่อสร้างพระราชวังที่เพชรบุรีที่ต่อเนื่องกับการสร้างพระราชวังที่ลพบุรีและเป็นเวลาช่วงเดียวกันกับที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระตำหนักสีทาที่สระบุรี เป็นข้อนำสั่ง ใ้เห็นว่าน่าจะมี ความเชื่อมโยงกันได้ ในเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการก่อสร้างเหล่านี้

เมืองลพบุรีนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมหามณเฑียรและพระที่นั่งเมื่อ จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399) ทั้งนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายเหตุผลของการก่อสร้างว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรำคาญพระราชหฤทัยที่กงคูลต่างชาติในกรุงเทพฯ มักขู่ไทยว่าจะเรียกเรือรบเข้ามาเมื่อมีปัญหาขัดแย้งกัน จึงทรงพระราชดำริว่า ราชธานีอยู่กรุงเทพฯ ใกล้เคียงเลถ้าหากมีสงครามกับต่างประเทศ บางทีข้าศึกอาจจะเอาเรือกำปั่นรบขึ้นมาถึงราชธานีได้ จึงโปรดให้ตั้งเมืองลพบุรีเป็นราชธานีสำรอง

เหมือนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระราชทานนามว่า พระนารายณ์ราชนิเวศน์²⁶ ในล่วนที่เป็นพระราชประสงค์ที่จะใช้เป็นที่พักนั้น ทรงมีเหตุผลดังประกาศในครั้งนั้นว่า... เป็นที่สบายใจและจะให้เป็นที่พระเกียรติยศซึ่งได้เชิดชูพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน...²⁷ และเมื่อพระที่นั่งเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปประทับแรมแล้วครั้งหนึ่งและทรงมีพระราชดำริเห็นว่าอากาศไม่ดีไม่เป็นที่สบาย จึงให้ยุติการก่อสร้างต่อ²⁸ ในขณะเดียวกันได้ทรงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเสด็จขึ้นไปตรวจสถานที่เมืองนครราชสีมาซึ่งมีความเจริญขึ้นมาในตอนนั้น เพื่อจะใช้เป็นราชธานีอีกแห่งหนึ่งที่อยู่ห่างทะเลหากแต่ได้ทรงพบว่าเมืองนครราชสีมาทั้งด้านน้ำและการติดต่อคมนาคมกับกรุงเทพฯยังไม่สะดวก²⁹

ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรดเมืองลพบุรี เพราะอากาศไม่ดีไม่เป็นที่น่าสบายและเมืองนครราชสีมาทั้งด้านน้ำ ไม่เหมาะที่จะสร้างเมืองสำคัญระดับ "ราชธานี" น่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้พระองค์ทรงมองหาสถานที่อื่นที่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ มากนัก เพื่อสร้างพระราชวังที่ประทับที่นั่น

²⁶ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, เที่ยวตามทางรถไฟ (กรุงเทพฯ : สุกฤษการพิมพ์, 2509) หน้า 120.

²⁷ ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2474) หน้า 105.

²⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 492.

²⁹ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, เที่ยวตามทางรถไฟ, หน้า 108.

และถูกพระทัยมากกว่าที่ลพบุรีประกอบกับความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งไม่ราบรื่น^{๓๐} และมีลักษณะแข่งขันกันทำให้พิจารณาได้ว่าการที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระตำหนักสลีที่เมืองสระบุรี เมื่อคราวเสด็จตรวจเมืองนครราชสีมาใน พ.ศ. 2399^{๓๑} เป็นการเพิ่มน้ำหนักให้กับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสร้างเมืองใหม่นอกกรุงเทพฯ เพื่อเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ ดังนั้นเมืองเพชรบุรีซึ่งทรงคุ้นเคยมาตั้งแต่ยังทรงผนวชจึงเข้ามาสู่พระราชดำริและถูกเลือกขึ้นมาพิจารณาความเหมาะสม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีคำรำลึกลงถึงถ้าเขาลวงซึ่งได้ทรงปฏิสังขรณ์ไว้เมื่อครั้งยังทรงผนวช และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเพชรบุรีปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปในถ้ำ รวมทั้งทำบันไดลงถ้ำเขาลวงให้เรียบร้อย เพื่อพระองค์จะเสด็จมาทอดพระเนตรในหน้าแล้ง^{๓๒}

การเสด็จทอดพระเนตรเขาลวงเมืองเพชรบุรีเมื่อ พ.ศ. 2400 เป็นมูลเหตุเบื้องต้นที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพอพระทัยลักษณะภูมิประเทศของเขานอนจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักพลับพลาที่ประทับขึ้น^{๓๓} ทั้งนี้ น่าจะเป็นการสร้างเพื่อทดแทนพระราชวังที่ลพบุรี

ศูนย์วิทยทรัพยากร

^{๓๐} พระบรมราชาธิราชในรัชกาลที่ 5 (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสาส์น, 2505) หน้า 54.

^{๓๑} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวตามทางรถไฟ.

^{๓๒} กจช. เอกสารรัชกาลที่ 4 เล่ม 11 จ.ศ. 1218 สารตราว่าด้วยให้พระยาเพชรบุรีทำทางทำบันไดขึ้นลงถ้ำเขาลวง.

^{๓๓} กจช. เอกสาร ร.4 เล่ม 15 จ.ศ. 1220 หนังสือว่าด้วยเกณฑ์ทำพระตำหนักพลับพลาธิบดี.

จากเหตุผลต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเริ่มให้ความสำคัญแก่เมืองเพชรบุรีโดยการสร้างพระนครคีรีเป็นที่ประทับขึ้น ภูเขาซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดพระนอนคือ เขามหาสมณได้รับการเปลี่ยนชื่อเป็น "เขามหาสวรรค์" หมู่พระที่นั่งที่ประทับและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ บนยอดเขาทั้ง 3 ของ เขามหาสวรรค์ได้รับนามว่า "พระนครคีรี"³⁴ ทำเลที่ตั้งของพระนครคีรี เป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก ตั้งแต่เริ่มมี พระราชดำริจะสร้างพลับพลาที่ประทับบนเขามหาสมณและสิ่งข้าหลวงออกมาทำแผนที่ แล้วก็ทรงติดตามการก่อสร้างพระราชวังบนพระนครคีรีอย่างใกล้ชิด โดยจะเสด็จทาง ชลมารค์ออกมาทรงทอดพระเนตรเขาหลวงและการปลูกพระตำหนักพลับพลาและการ ก่อสร้างต่าง ๆ³⁵ เมื่อการก่อสร้างพระที่นั่งต่างๆ สำเร็จลงพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จมาทอดพระเนตรพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์บนเขามหา สวรรค์ใน พ.ศ. 2402 ทรงพอพระทัยมาก หลังจากนั้นก็ได้เสด็จเมืองเพชรบุรีทุกปี บิละหลายครั้ง และประทับแรมที่พระนครคีรีครั้งละหลายวัน และยังได้ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่นาของราษฎรตั้งแต่ทุ่งเขาพนมขวด ระหว่างเขามหาสวรรค์กับ เขาหลวงเป็นพื้นที่ 736 ไร่ 2 งาน เพื่อทำนาหลวง³⁶

ศูนย์วิทยพัชยาคร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 460.

³⁵ กจช. เอกสาร ร.4 เล่ม 15 จ.ศ. 1220 หนังสือว่าด้วยให้พระยา ราชบุรีไปเฝ้ารับเสด็จเมืองเพชรบุรี.

³⁶ กจช. เอกสาร ร.4 เล่ม 7 จ.ศ. 1221 สารตราว่าด้วยให้ข้าหลวง ออกไปซื้อที่นาเมืองเพชรบุรี.

นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะวัดมหาสมณารามเชิงเขามหาสวรรค์จนเสร็จเรียบร้อยและได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้แห่งพระพุทธรูปและคณะสงฆ์จากกรุงเทพฯ มาประดิษฐานเป็นการสถาปนาพระพุทธรูปศาสนาแบบธรรมยุติกนิกายลงไว้ที่เพชรบุรีเป็นครั้งแรก³⁷ พระราชศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาของรัชกาลที่ 4 ที่ปรากฏชัดเจนมีผลให้พระองค์ทรงใกล้ชิดกับเมืองเพชรบุรีมากขึ้น ใน พ.ศ. 2402 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จโดยทางชลมารคออกมาทรงทอดผ้าพระกฐินที่เมืองเพชรบุรีถึง 40 วัด และทรงพระราชทานแจกทานคนชราชายหญิงตั้งแต่อายุ 60 ปีขึ้นไป³⁸ รวมทั้งได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ในเจดีย์ที่เขานมขวิดในคราวที่เสด็จพระราชดำเนินออกมาประพาสและทอดพระเนตรการเริ่มแรกนาหลวง เมื่อเดือน 6 พ.ศ. 2403³⁹ อีกด้วย

การก่อสร้างพระราชวัง บูรณะวัด และการจัดพื้นที่ทำนาหลวงบนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเพชรบุรี แสดงให้เห็นความสนพระทัยของรัชกาลที่ 4 ที่ทรงมีต่อเมืองเพชรบุรีอย่างแจ่มชัด ในขณะที่เดียวกันความสนพระทัยของพระองค์ยังกว้างขวางออกไปถึงชุมชนเมืองเพชรบุรีทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเพชรบุรีด้วย⁴⁰

ศูนย์วิทยพัทยากร

³⁷ กจช. เอกสาร ร.4 เล่ม 19 จ.ศ.1222 หนังสือว่าด้วยเกณฑ์พระยาเพชรบุรีทำสำรับคาวหวานเลี้ยงพระสงฆ์วัดมหาสมณาราม.

³⁸ กจช. เอกสาร ร.4 เล่ม จ.ศ.1221 หนังสือว่าด้วยเสด็จพระราชดำเนินทรงทอดพระกฐินเมืองเพชรบุรี.

³⁹ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 (กรุงเทพฯ : เติลเมล์, 2478.), หน้า 232.

⁴⁰ คุรายละเอียดยหน้า 103 .

ตาราง การเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้งที่	ปี พ.ศ.	พระราชกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เมืองเพชรบุรี
1	2400	เสด็จทอดพระเนตรเขาลวง ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้พระยา เพชรบุรีปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปในถ้ำและทำบันไดลงถ้ำ เขาลวง
2	2401	ทอดพระเนตรการบูรณะถ้ำเขาลวง เตรียมการสร้าง พระนครคีรี
3	2401	ทรงทอดพระกฐิน
4	2403	ทอดพระเนตรการก่อสร้างพระนครคีรี
5	2403	แห่พระมาเมืองเพชรบุรี ฉลองวัดมหาสมณารามเป็นงาน ใหญ่
6	2404	ประทับบนพระนครคีรี
7	2405	เฉลิมพระราชมนเฑียรบนพระนครคีรี, ทรงบรรจุพระธาตุ บนยอดพระเจดีย์บนเขามหาสวรรค์
8	2406	เสด็จเมืองเพชรบุรีด้วยเรือกลไฟพระที่นั่ง
9	2407	พระราชพิธีโลกันต์พระเจ้าลูกเธอบนพระนครคีรี

* รวบรวมจาก กจช. เอกสาร ร.4 กท. เล่ม 13, 16, 17, 19, 21, 24,
25,27 จ.ศ. 1220 - 1226

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคุณพระทัยเมืองเพชรบุรีด้วย
สาเหตุต่าง ๆ ที่แตกต่างไปจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ

1. ความคุ้นเคยกับเมืองเพชรบุรีตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรได้
เคยมาค้างคืนที่ศาลาการเปรียญวัดมหาสมณารามเชิงเขามหาสวรรค์⁴¹ และได้ตาม
เสด็จพระราชชนกมาประพาสและประทับแรมที่พระนครคีรีหลายครั้ง⁴² การก่อสร้าง
ต่าง ๆ ในเมืองเพชรบุรีตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทำให้สภาพทั่วไปของเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กลายเป็นเมืองใหม่ที่ได้รับการ
สนใจจากบุคคลหลายกลุ่มในเวลาต่อมา เมืองเพชรบุรีกลายเป็นเมืองทันสมัย ใน
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระนครคีรีกลายเป็นสถานที่ ซึ่ง
ชาวต่างชาติในไทยเดินทางไปเที่ยวชม โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวซึ่งโปรดการเสด็จประพาสไปยังที่ต่างๆ ก็ทรงสนพระทัยเมืองเพชรบุรีมาก
ทั้งนี้เพราะเมืองเพชรบุรีมีความพร้อมและสะดวกในการเสด็จไปประทับแรมอันเนื่องมา
จากการปรับปรุงครั้งใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2418
เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาเมืองเพชรบุรี
ก็ได้ประทับแรมที่พระนครคีรีและทรงเสด็จออกกว่าราชการ ณ พระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์⁴³

⁴¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา เมื่อเสด็จ
ประพาสสมณถลราชบุรีในประกาศ ร.ศ. 128 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493)
หน้า 26.

⁴²หนังสือ คอร์ทข่าวราชการ (โรงพิมพ์ไท, 2446, หน้า 451-461,
อ้างอิงใน สมุดเพชรบุรี 2525 (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2525).

⁴³เรื่องเดียวกัน.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแม้ว่าความนิยมในการตากอากาศชายทะเลได้เริ่มเป็นที่นิยมแพร่หลายในหมู่ชาวตะวันตกในไทยในช่วงเวลานั้นแต่โดยส่วนพระองค์แล้วความผูกพันกับเมืองเพชรบุรียังคงมีอยู่อย่างแน่นแฟ้น ทรงระลึกถึงความผูกพันระหว่างพระราชชนกกับพระนครคีรีและระลึกถึงการตามเสด็จไปยังพระนครคีรีเมื่อยังทรงพระเยาว์ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงมกุฎราชกุมารเมื่อ 17 กันยายน 2453 ความตอนหนึ่งว่า

... 'วันนี้ไปเขามหาสวรรค์' ด้วยหวังจะแสดงความเคารพอย่าง
ขึ้นไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทตามที่รู้สึกในใจจำได้...⁴⁴

2. ความสนพระทัยในศิลปะวัฒนธรรมท้องถิ่น

การเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มักเป็นไปในลักษณะของการเดินทางเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ ชมการละเล่นและประเพณีที่แปลกตา ใน พ.ศ. 2429 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรีในช่วงระยะ 7 วัน ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปถ้ำเพิง ถ้ำพัง เขาหลวง เขابันไดอิฐ ถ้ำกลบ ถ้ำสาริกา ถ้ำเจ็ดแท่นรวมทั้งเสด็จประพาสตลาดเมืองเพชรบุรี ทอดพระเนตรการแข่งขันวัวระแทะ และลาวทรงดำขับแคนถวาย⁴⁵ วัฒนธรรมพื้นบ้านของลาวทรงดำเป็นของเด่นของเมืองเพชรบุรี ที่ได้รับความสนใจจากชาวตะวันตกในสมัยนั้นมาก รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรง

⁴⁴ ประยูร ลิทธิพันธ์, ประวัติศาสตร์ประพาสต้น (กรุงเทพฯ : ร.พ.บำรุงนุกุลกิจ, 2523), หน้า 467.

⁴⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาคที่ 23 (พระนคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียงจงเจริญ, 2510) หน้า 20.

สนพระทัยเป็นพิเศษด้วย ในคราวที่โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอภัยและข้าราชการจัดการแสดงนิทรรศการของแปลกในพื้นที่บ้านก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้คัดสำเนาบัญชีออกมายังเมืองเพชรบุรี เพื่อจัดหาของเหล่านั้นส่งเข้าไปยังกรุงเทพฯ อันได้แก่ พืชพันธ์ต่าง ๆ ลัทธิต่าง ๆ รวมทั้ง

...ทาง เก่ง ลั่น กาง เก่ง ยาว เลื้อย ใ้อ้ว ใ้อ้ว ลาว ทรง ดำ ผู้ ชาย ขึ้น ตา หมี
ขึ้น ดำ เลื้อย ใ้อ้ว เบี้ยว ลาว ทรง ดำ ผู้ หญิง ... 'ปี ลาว ทรง ดำ ' 3 ' เลว ... ⁴⁶

และเมื่อเจ้าหมื่นไวยวรนาถขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งให้มีกรมเด็กชาขึ้นก็ใช้แบบเครื่องแต่งกายอย่างเสื้อของพวกลาวโซ่ง⁴⁷

แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จมายังเมืองเพชรบุรีบ่อยครั้งเหมือนสมัยพระชนก แต่เมื่อการการคมนาคมโดยรถไฟสะดวกขึ้น มีทางรถไฟมาถึงเมืองเพชรบุรี พระองค์ก็เสด็จเมืองเพชรบุรีบ่อยกว่าเดิม ทั้งนี้มีข้อนำสังเกตคือมิได้ทรงประทับแรมที่พระนครคีรี เนื่องจากอากาศบนพระนครคีรีไม่เหมาะสมกับพระพลานามัยซึ่งมีพระโรคประจำพระองค์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายว่า เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปเยือนทวีปยุโรปครั้งหลังเพื่อรักษาพระพลานามัยนั้น แพทย์ได้กราบบังคมทูลกำชับให้ระวังพระองค์ เพราะหากมีอาการประชวรแม้โดยพระโรคจร เช่น ไข้จับ พระโรคประจำพระองค์ก็อาจจะ

⁴⁶ กจช. เอกสาร ร. 5 ไบบอกเมืองเพชรบุรี วันอาคาร เดือน 4 แรม 3 ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก (จ.ศ. 1243).

⁴⁷ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2504), หน้า 147.

กำเรียบขึ้นได้ ดังนั้นเมื่อเสด็จกลับมาแล้วจึงมีพระราชดำริที่จะหาที่ประทับนอกพระนคร เนื่องจากในราวเดือนกันยายนใกล้กับวันเฉลิมพระชนมพรรษา ในพระนครมักมีฝนตกชุกและทำให้ประชวรไข้เนื่องๆ⁴⁸ ที่ประทับนอกพระนครซึ่งพร้อมแล้วตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือพระนครคีรี ก็ไม่เป็นที่สบาย โดยเฉพาะในฤดูฝน ดังที่ทรงอธิบายว่า

... ข้อที่ฉันรังเกียจไม่ยอมขึ้นไปอยู่บนเขาในฤดูฝนก็ด้วยเรื่องกลัวไข้ เพราะได้เคยถูกมาเมื่อครั้งลูกหญิงพาหุรัด⁴⁹ ครั้งหนึ่งแล้ว'' ด้วยเขานั้นเป็นศิลาปูน เวลาถูกแดดเผาร้อนฝนตกลงมาเกิดเป็นไอน้ำขึ้นเพราะฉะนั้นหน้าฝนจึงไม่ค่อยสบาย การที่เสด็จแต่ก่อนท่านเสด็จเดือน 4 เดือน 5 หรือเดือน 12 เดือนอ้าย ซึ่งเป็นเวลาแล้งจึงไม่มีไข้เจ็บ แต่ในพื้นที่ราบเพชรบุรีไม่เป็นที่มิใช่เจ็บเลยถามพระมหาสมณวงศ์ก็บอกว่าไข้มีเสมอทุกปี...⁴⁹

⁴⁸ บัณฑิต จุลาสัย, ไอเทลหัวหินแห่งสยามประเทศ (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2530), หน้า 93.

⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จประพาสสมณถลราชบุรี ในปีระกา ร.ศ.128 (พระนครฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493) หน้า 26.

⁵⁰ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงพาหุรัดมณีมัยประไพพรรณนิจิตรนริศรราชกุมารี สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2430 (เข้าใจว่าได้เสด็จมายังพระนครคีรีพร้อมพระชนกใน พ.ศ. 2429)

แม้บนพระนครคีรีจะไม่เป็นที่ล้นบาย แต่เนื่องจากทรงสนพระทัยในวัฒนธรรม
พื้นถิ่นดังที่กล่าวแล้ว รวมทั้งยังทรงชื่นชมในศิลปะฝีมือช่างเมืองเพชรบุรี เช่นที่
ทรงพอพระทัยในวัดใหญ่สุวรรณารามดังที่ทรงบันทึกว่า

...ฉันชอบใจฝีมือช่างในวัดนั้น' บรรดาฝีมือที่ทำทุกอย่างปรากฏว่า
เป็นช่างหลวงได้ทำอย่างวิเศษ... เป็นเหตุให้ต้องเสาะสืบหาผู้ซึ่ง เป็น
เจ้าของความคิด ได้ตัวขุนศรีวังยศซึ่งเป็นคนเจ้าพระยาสุรพันธ์ใช้ใน
การช่าง เป็นผู้ที่ได้บวชอยู่ในวัดนี้ก่อนคิดตัวอย่างและจัดการก่อสร้าง
ทั้งสิ้น... จะกล่าวได้ว่าถ้าผู้ใดออกมาเมือง เพชรบุรีมีน้ำใจที่จะคู่ช่าง
ไม่ใช่แต่เพียงมาเที่ยวถ้าเที่ยว เขาจะหาที่อันดีให้ดียิ่งขึ้นไปกว่าวัดใหญ่
เป็นไม่มี...^{๕๐}

นอกจากนั้นอิทธิพลของขุนนางท้องถิ่นตระกูลขุนนาคซึ่งในขณะนั้นมีอำนาจ
ปกครองทั้งในเมืองเพชรบุรีและราชบุรี อันเป็นที่ตั้งของมณฑลราชบุรีน่าจะมีผลให้
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงสนพระทัยเมืองเพชรบุรี แม้อากาศ
บนพระนครคีรีจะไม่เหมาะกับพระพลานามัย ก็ทรงเล็งหาบริเวณอื่นในพื้นที่ราบ
เมืองเพชรบุรีเพื่อปลูกสร้างที่ประทับแห่งใหม่ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยา
สุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค) สมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรีเลือกหาภูมิสถานที่
เหมาะสม ซึ่งในที่ลุดก็เลือกที่ตำบลบ้านป็นอันตั้งอยู่ริมแม่น้ำไม่ห่างไกลจากตัวเมือง
เป็นการสะดวกสมควรจะสร้างที่ประทับแรมในที่นั้น^{๕๑} จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้จัดซื้อที่ดินของราษฎรในตำบลบ้านป็นด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

^{๕๑} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 27 สิงหาคม ร.ศ. 129 หน้า 1107-1108.

ในครั้งนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้กระทรวงโยธาธิการตัดถนน
หลวงกว้าง 6 วา จากที่บริเวณที่จะสร้างสถานีรถไฟไปยังบ้านป็น แล้วให้สมเด็จพระ
พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต ผู้บัญชาการกรมทหารเรือ กับ
พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพเป็นแม่กองจัดการก่อสร้างพระตำหนัก
และถนนหนทางทั่วพระราชนิเวศน์ ให้พระยาสุรินทรฤาไชยเจ้าเมืองเพชรบุรีเป็น
ผู้ตรวจการและผู้จ่ายเงินและสิ่งของต่าง ๆ^{๕๒}

การก่อสร้างพระราชวังบ้านป็นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวดำเนินไปได้ไม่มากนัก พระองค์ก็เสด็จสวรรคตเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2453
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จครองราชย์และก็ได้โปรดให้ดำเนินการ
ก่อสร้างต่อจนสำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2459 ได้พระราชทานนามพระราชวังบ้านป็นใหม่ว่า
พระราชวังรามราชนิเวศน์^{๕๓}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระทัยมากที่จะสร้าง
พระราชวังใหม่ที่ตำบลบ้านป็น เพื่อเป็นที่ประทับโครงการก่อสร้างพระราชวังบ้านป็น
ถูกกำหนดขึ้นอย่างมีแผนการณั้ไว้อย่างสมบูรณ์ ตั้งกองช่างขึ้นเพื่อทำงานนี้โดยเฉพาะ
โดยได้รับเงินเดือนจากพระคลังข้างที่ มีโครงการติดตั้งเครื่องไฟฟ้า เครื่องสูบน้ำ
ถังน้ำและท่อน้ำ^{๕๔}

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน

^{๕๓} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 35, 12 พฤษภาคม 2461 หน้า 108

^{๕๔} กจช. คำกราบบังคมทูลรายงานการก่อสร้างพระราชวังบ้านป็นเพชรบุรี
ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่ 181/839 ลงวันที่
19 ธันวาคม ร.ศ. 129.

ในระยะเวลาการก่อสร้างพระราชวังนี้ พระองค์ก็ได้สร้างพระตำหนัก
เครื่องไม้เป็นที่ประทับชั่วคราว และเสด็จประทับในเขตพระราชวังบ้านปืนใน
พ.ศ. 2453 ได้ประกอบพระราชกิจหลายครั้ง ในระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงกันยายน
2453 ๗ พระราชวังบ้านปืนคือ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์, บวชนาคหลวง,
ก่อพระฤกษ์พระตำหนักบ้านปืนและการพระราชกุศลตรงกับวันสิ้นพระชนม์ พระเจ้าลูก
ยาเธอ พระองค์เจ้าอรุณงษ์รัชสมโภชครบ 1 ปี ^{๕๕}

ความสนพระทัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีต่อเมือง
เพชรบุรีนี้เอง ที่ทำให้พระองค์ทรงใกล้ชิดกับเมืองเพชรบุรีมากและเสด็จเมืองเพชรบุรี
ถึง 4 ครั้ง ในที่สุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพที่เมืองนี้ความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏในเมือง
เพชรบุรีในช่วงเวลาดังกล่าวส่วนหนึ่งเป็นผลจากพระราชดำริของพระองค์โดยตรง

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๕๕} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 27 กรกฎาคม-กันยายน ร.ศ. 129

ตารางการเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้งที่	ปี พ.ศ.	จำนวนวัน	พระราชกรณียกิจที่เมืองเพชรบุรี
1	2418	6	ประพาสพระนครคีรีและพื้นที่ฝั่งตะวันตก
2	2429	24	ประพาสวัดพระนอน เขาหลวง ตลาด พระพุทธรูปเขาลูกช้าง
3	2447	1	เสด็จจากราชบุรีโดยรถไฟ ประทับเสวยแล้ว เสด็จกลับ
4	2447	6	ประทับที่บ้านเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค) ประพาสลำน้ำเพชรบุรี ประทับ แรมที่พระนครคีรี 1 คืน
5	2452	8	ประพาสลำน้ำเพชรบุรี
6	2452	10	ฉลองพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา
7	2452	4	ประทับแรมที่ตำบลบ้านปืน ทอดพระเนตรแปลนที่จะ สร้างพระราชวัง
8	2453	7	แห่ศาลหลวงจากพลับพลาที่ประทับบ้านปืน ไปบวช ที่วัดมหาสมณาราม
9	2453	6	ประทับแรมทอดพระเนตรการก่อสร้างที่บ้านปืน
10	2453	8	พระราชพิธีพืชมงคลอย่างน้อย ณ พลับพลาที่ ประทับบ้านปืน
11	2453	4	บำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสครบปีพระเจ้าลูกยา เธอพระองค์เจ้าอรุณศรีรัชสมโภชสิ้นพระชนม์

ความสนใจของขุนนางตระกูลขุนนาค

ความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏในเมืองเพชรบุรีส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากการประสานกันได้อย่างพอดีระหว่างความสนใจของพระมหากษัตริย์ และความสนใจของชนชั้นนำหัวก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องในช่วงระยะเวลาที่สังคมไทยเริ่มรับอารยธรรมใหม่แบบตะวันตก ชนชั้นนำหัวก้าวหน้าที่สนใจเมืองเพชรบุรีและต่อมาได้มีบทบาทในเมืองนี้ อย่างเต็มที่ คือ ขุนนางตระกูลขุนนาค เหตุที่ทำให้ขุนนางตระกูลขุนนาคสนใจเมืองเพชรบุรีอย่างจริงจังมีหลายประการ นับตั้งแต่การสืบเชื้อสายต่อจากต้นตระกูล ซึ่งมีอิทธิพลในพื้นที่ภาคตะวันตก บทบาทของขุนนางตระกูลขุนนาคที่เริ่มมากขึ้นในเมืองเพชรบุรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของขุนนางตระกูลขุนนาคในเขตเมืองเพชรบุรี รวมไปถึงอิทธิพลทางการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อิทธิพลของต้นตระกูลขุนนาคในพื้นที่ภาคตะวันตกนี้สืบเนื่องมาจากในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ บุคคลในสกุลบางช้าง^{๕๖} ได้มีตำแหน่งราชการสำคัญในเมืองสมุทรสงครามซึ่งเป็นถิ่นฐานเดิมและเมืองสมุทรสาคร ราชบุรี เป็นส่วนใหญ่รวมทั้งเมืองเพชรบุรีก็ได้ปรากฏว่ามีเจ้าเมืองในสกุลบางช้างถึง ๓ คน คือ พระยาเพชรบุรี (บุญรอด ๔ บางช้าง) พระยาเพชรบุรี (เกษ ๔ บางช้าง) และเจ้าพระยาธรรมมาธิบดี (เทศ ๔ บางช้าง)^{๕๗} คนในสกุลขุนนาค^{๕๘} ซึ่งสืบตระกูลสายชิดกับตระกูลบางช้างได้เริ่มมีอิทธิพลในพื้นที่ภาคตะวันตก ตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ

^{๕๖}ราชบัณฑิตยสภา, อธิบายราชินิกุลบางช้าง (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471) หน้า ข.

^{๕๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า 140, 143, 146.

^{๕๘}สกุลบางช้างสืบมาจากเจ้าคุณหญิงแก้วซึ่งเป็นน้องสาวของเจ้าคุณนวลต้นสกุลขุนนาค, เรื่องเดียวกัน.

พระพุทธเลิศหล้านภาลัย คือ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ซึ่งได้ดำรงตำแหน่ง
โกษาธิบดีและได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ว่าที่สมุหพระกลาโหมอีกตำแหน่งหนึ่ง
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๕๙} เป็นผู้มีความสำคัญทั้งทางด้าน
เศรษฐกิจและการปกครองดูแลหัวเมืองตั้งแต่ชายทะเลตะวันออกบนปากอ่าวไทยไป
จนตลอดหัวเมืองภาคใต้และปูพื้นฐานอำนาจของตนไว้อย่างมั่นคง ส่งผลถึงความ
มั่นคงของบุตรหลานญาติพี่น้องในหน้าที่ราชการในเวลาต่อมา^{๖๐}

จากการมีอำนาจมั่นคงและมีบทบาทสำคัญในการัญญ์เชิญสมเด็จพระเจ้า
มงกุฎขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. 2394 เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม
(ดิศ บุนนาค) จึงได้รับเลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
และขุนนางในตระกูลบุนนาคที่รับราชการในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวก็ได้รับพระราชทานพระกรุณาเลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้น^{๖๑} และเมื่อสมเด็จเจ้า
พระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ. 2398 อำนาจใน
การควบคุมดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมดก็ตกอยู่กับ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
ผู้เป็นบุตรชายซึ่งดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม โดยเฉพาะหัวเมืองชั้นในทางภาคใต้
กินอาณาบริเวณตั้งแต่เมืองไชยา ชุมพร เข้ามาจนถึงเมืองเพชรบุรี ราชบุรี และ
กาญจนบุรี อยู่ภายใต้การดูแลของสมุหพระกลาโหมอย่างใกล้ชิด ผู้ปกครองเมืองไม่

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๕๙} สุกัญญา บำรุงสุข, "อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหมใน
สมัยรัตนโกสินทร์ 2325-2394", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525, หน้า 160.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 169.

^{๖๑} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4,
หน้า 67.

มีอำนาจสิทธิขาด^๒ และนับแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา คนจากสกุลขุนนาคก็ได้มีอำนาจปกครองเมืองเพชรบุรีสืบเนื่องติดต่อกัน ยาวนานถึง 56 ปี (2401-2456)^๓ การที่สกุลขุนนาคซึ่งใกล้ชิดกับพระราชวงศ์ ได้มีอำนาจปกครองเมืองเพชรบุรีเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเมือง เพชรบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยเมืองนี้อย่างจริงจัง

บทบาทของขุนนางตระกูลขุนนาคที่เริ่มมีมากขึ้นในเมืองเพชรบุรี ตั้งแต่ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ขุนนางตระกูลนี้ต้องเอาใจใส่เมืองเพชรบุรีตามอำนาจหน้าที่เพื่อให้เกิดผลดีแก่ราชการ ความสนใจดังกล่าว นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงภายในเมืองเพชรบุรีอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้จากความเป็น ชนชั้นผู้นำหัวก้าวหน้า ทำให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสร้างพระราชวังที่ประทับตาม หัวเมืองหลายแห่ง เช่น ที่ประทับที่อ่างศิลาแขวงเมืองชลบุรี^๔ และงานชิ้น สำคัญคือเป็นแม่กองสร้างพระราชวังที่ประทับที่เมืองเพชรบุรี^๕ เมื่อ พ.ศ. 2400

^๒ กจช. เอกสาร ร.5 พ.ศ. เล่ม 13 หนังสือเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ วันศุกร์ แรม 8 ค่ำ เดือน 8 ปีเถาะ คักราช 1241.

^๓ จังหวัดเพชรบุรี, สมุดเพชรบุรี 2525, หน้า 120.

^๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 458.

^๕ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 6, (กรุงเทพ : โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478) หน้า 229.

โดยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเลื่อน หลวงปลัดเมืองเพชรบุรี (ท้วม บุนนาค) ขึ้นเป็นที่พระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์⁶⁶ ปลัดเมืองเพชรบุรี⁶⁷ เพื่อจะได้เป็นกำลังสำคัญในราชการเมืองเพชรบุรี

พระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ (ท้วม บุนนาค) เป็นขุนนางหัวก้าวหน้าอีกคนหนึ่ง ในสมัยนั้นและเพิ่งกลับจากการติดตามราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษ ย่อมได้พบเห็น ลักษณะความเจริญแบบตะวันตกด้วยสายตาตนเองอย่างละเอียด ซึ่งเป็นประโยชน์ มากต่อการสร้างพระราชวังที่ประทับบนพระนครคีรีให้มีลักษณะสถาปัตยกรรมเป็น แบบตะวันตกได้อย่างกลมกลืน ทอมสัน (J. THOMSON) ซึ่งได้เดินทางมาถึงเมือง เพชรบุรีกับกลุ่มของหมอบรัดเลย์ในช่วง พ.ศ. 2408-2411 ได้บันทึกว่า พระเพชร พิไลยศรีสวัสดิ์ (ท้วม บุนนาค) เป็นผู้ออกแบบและก่อสร้างพระราชวังที่เมืองเพชรบุรี ในลักษณะสถาปัตยกรรม เช่นเดียวกับพระราชวังวินเซอร์ของอังกฤษ⁶⁷ นอกจาก นั้นพระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ (ท้วม บุนนาค) ยังได้ควบคุมการก่อสร้างตึกแถวก่อด้วย อิฐและสะพานข้ามแม่น้ำเพชรบุรี อันมีลักษณะมั่นคงแข็งแรงแบบตะวันตกอีกด้วย

ศูนย์วิทยพัชการ

⁶⁶ กจช. เอกสาร ร.4 เล่ม 11 จ.ศ. 1218 สารตราว่าด้วย พระราชทานสัญญาบัตรเพิ่มยศ พระพิพัฒเพชรมุขมัยกกระบัตร พระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ ปลัดเมืองเพชรบุรี.

⁶⁷ เป็นตำแหน่งปลัดเมืองเพชรบุรีก่อนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน.

⁶⁷ J. THOMSON, "VISIT TO PETCHIBUREE", THE STRAITS OF MALACCA INDO-CHINA AND CHINA (LONDON : OXFORD, 1875)

ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากเมืองเพชรบุรีทำให้ทั้งเจ้าพระยาศรีสุรียงวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และพระเพทนีไสยศรีสวัสดิ์ (ท้วม บุนนาค) ต่างสนใจเอาใจใส่ดูแลเมืองนี้อย่างดียิ่ง ทั้งนี้ นอกจากเมืองเพชรบุรีจะอยู่ใกล้เคียงกับพื้นที่ซึ่งบรรพบุรุษต้นตระกูลได้ตั้งถิ่นฐานอยู่แล้ว เมืองเพชรบุรียังเป็นที่มาของผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากกว่าเมืองอื่น ๆ เจ้าพระยาศรีสุรียงวงศ์มีอำนาจหน้าที่ในการจัดเก็บภาษีอากรผูกขาดหลายชนิดซึ่งแม้ไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวภาษีที่ขึ้นกรมพระกลาโหมมีทั้งสิ้นเท่าใด แต่ใน พ.ศ. 2417 ปรากฏว่า ในจำนวนภาษีอากรที่เรียกเก็บจากประชาชนจำนวน 63 ประเภท แยกขึ้นกรมต่าง ๆ 10 กรม กรมพระกลาโหมได้ถึง 12 ประเภท^{๖๖} โดยเฉพาะภาษีน้ำตาลโตนด เมืองเพชรบุรีและอากรหม้อตาลเมืองเพชรบุรีที่เคยขึ้นกรมพระคลังมหาสมบัติก็ได้เปลี่ยนมาขึ้นกรมพระกลาโหม เมื่อ พ.ศ. 2399^{๖๗} ซึ่งการรายได้ให้เป็นจำนวนไม่น้อย เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเงินภาษีน้ำตาลที่จัดเก็บในเขตเมืองเพชรบุรีให้เจ้าพระยาศรีสุรียงวงศ์ นำไปใช้ในการสร้างวังที่พระนครคีรี โดยไม่ต้องนำเงินดังกล่าวมาส่งพระคลัง^{๖๘} ดังนั้นรายจ่ายต่าง ๆ ในการสร้างวังที่พระนครคีรีจึงไม่เป็นที่เปิดเผยดังที่ปรากฏในประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพาดพิงถึงเรื่องนี้ความตอนหนึ่งว่า

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๖๖} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 (วันอาทิตย์ เดือน 9 ขึ้น 4 ค่ำ ปิจด ฉศก จ.ศ. 1236) หน้า 1-4.

^{๖๗} กจช. เอกสาร ร.4 เล่ม 11 จ.ศ. 1219 สาระตราว่าด้วย กาสีน้ำตาลอากรหม้อตาลโตนดมาขึ้นกรมพระกลาโหม.

^{๖๘} พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสสมณถลราชบุรี ร.ศ. 128 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493) หน้า 3.

... เรื่องทำพระนครคีรีนั้น ขณฯ ท่าน (เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์) รับคำบอกว่าจะเอาเงินภาษีน้ำตาลเมืองเพชรบุรี จะใช้คนลาวพุงดำ เมืองเพชรบุรี ในหลวงได้ทราบแต่เท่านั้น แต่การที่จะเปิดเผยจะจับจ่าย แลเลี้ยงไม้และอะไรอื่น ๆ แลตั้งใครเป็นกงสีเป็นนางงาน ในหลวง ไม่ทราบด้วยเลย ในหลวงได้ยินแต่รายจ่ายทองคำเปลว นอกนั้นสุดแต่ (พณ) ท่านหมด...⁷¹

และภายหลังเมื่อสร้างวังเพชรบุรีเสร็จแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เก็บเงินภาษีน้ำตาลในเขตเพชรบุรีได้ก็ไม่นำมาส่งคลัง แต่เก็บไว้เอง และเมื่อมีการขุดคลองดำเนินสะดวกเงินก้อนนี้จึงถูกนำมาใช้เมื่อขุดคลองดำเนินสะดวกสำเร็จเรียบร้อย เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็อ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดิน 2 ฝั่งคลอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบันทึกว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้รับผลประโยชน์จากที่ดินเป็นอันมาก โดยท่านนำมาแจกจ่ายแก่บุตรภรรยา พี่น้อง ลูกหลาน และบ่าวไพร่ นอกจากนี้ถ้าใครจะเข้าไปทำมาหากินในที่ดังกล่าว ก็ต้องจ่ายเงินให้แก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตามอัตราที่ท่านกำหนด

ศูนย์วิทยพัชกร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411 "ประกาศเรื่องตั้งพันปากพล้อย," (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2505) หน้า 286.

⁷² คูรายละเอียดยจากชลธิชา บุนนาค "การเลื่อมอำนาจทางการเมืองของขุนนางในสมัยรัชกาลที่ 5 : ศึกษากรณีขุนนางตระกูลบุนนาค" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2529 หน้า 57 - 58.

ผลประโยชน์ของพระเพทนีไสยศรีสวัสดิ์ (ท้วม บุนนาค) ปลัดเมือง เพชรบุรี เป็นผลประโยชน์อันเกิดจากการก่อสร้างตึกแถวตลาดของหลวงชั้น 2 ฟาก ถนนกลางเมืองเพชรบุรีและได้สร้างส่วนของตนเพื่อเรียกเก็บค่าเช่าเอาเองอีกด้วย ใน จ.ศ. 1241 (พ.ศ. 2422) เมื่อมีเพลิงไหม้ครั้งใหญ่ในตลาดเพชรบุรี มีหลักฐานระบุว่า อาคารที่ถูกไฟเผาเสียหายคือตึกตลาดหลวง 93 ห้อง ตึกพณฯมหาโกษาธิบดี* 38 ห้อง⁷² แม้ยังไม่มีหลักฐานที่ระบุชัดเจนว่า ตึกของ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ได้สร้างขึ้นตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็น่าจะเป็นเช่นนั้นเพราะท่านมีอิทธิพลในเมืองเพชรบุรีมาตั้งแต่ รัชกาลนั้น

พระราชวังบนพระนครคีรีเป็นงานใหญ่ ดังนั้นเมื่อสร้างเสร็จและกลายเป็นสถานที่ที่มีชื่อเสียงเป็นที่เชิดหน้าชูตาของราชสำนัก เป็นที่ซึ่งชาวต่างประเทศที่เดินทางมาถึงไทยปรารถนาจะไปเที่ยวชม จึงมีความจำเป็นที่จะต้องดูแลรักษา ซ่อมบำรุงสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ ซึ่งงานนี้อยู่ในความรับผิดชอบของเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ (ท้วม บุนนาค) ตลอดมาทั้งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นนอกเหนือจากความสนใจของ เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์อันเนื่องมาจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของเมืองเพชรบุรี แล้วยังเป็นความรับผิดชอบในหน้าที่ซึ่งต้องดูแลเมืองนี้อย่างใกล้ชิดอีกด้วย การมีพระราชวังขนาดใหญ่ย่อมต้องเตรียมหารายได้ส่วนหนึ่งไว้เพื่อการซ่อมแซมบำรุงรักษา จึงปรากฏว่าการจัดสรรรายได้ต่าง ๆ ไว้เพื่อใช้จ่ายในการนี้ ในรัชกาลพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รายได้จากการจัดเก็บค่าแรงผูกปีเงินเมืองเพชรบุรี

⁷² กจช. เอกสาร ร.5 เล่ม 22 จ.ศ. 1241 ตอบเมืองเพชรบุรีว่าด้วย ให้เก็บเงินค่าเช่าตลาดไปทำตึกที่ไฟไหม้ต่อไป.

*บุคคลเดียวกับพระเพทนีไสยศรีสวัสดิ์ (ท้วม บุนนาค).

ใน พ.ศ. 2404 เป็นเงิน 7,084.- บาท พ.ศ. 2407 เป็นเงิน 8,702.- บาท และ พ.ศ. 2410 เป็นเงิน 7,492.- บาท ล้วนมีหมายรับสั่งจากสมุหพระกลาโหมให้ใช้ในการพระนครคีรีและตึกตลาด⁷³ ค่าเช่าตึกตลาดหลวงเมืองเพชรบุรีตั้งแต่ พ.ศ. 2410 - 2417 เป็นเงิน 185 ซึ่ง 12 ตำลึง บาท 14,849.- บาท) ก็ได้ใช้จ่ายในการซ่อมแซมพระที่นั่งน้อยใหญ่บนพระนครคีรี โรงละคร โรงรถ ตึกตลาด ศาลากลาง พระปรางค์วัดมหาธาตุและพระพุทธรูปไสยาสน์และเงินส่วนที่เหลือนั้นสมุหพระกลาโหมก็มอบให้พระยาเพชรบุรีไว้ซ่อมแซมพระราชวังต่อไป⁷⁴ แม้ในช่วงเวลาหลังจากตั้งกระทรวงพระคลังแล้ว รายได้จากค่าเช่าตึกหลวงเมืองเพชรบุรีก็ใช้จ่ายในการซ่อมแซมพระที่นั่งก่อน ส่วนที่เหลือจึงนำส่งคลัง⁷⁵ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เป็นกำลังสำคัญในราชการเมืองเพชรบุรี ดังปรากฏความตอนหนึ่งว่า

⁷³ หมาย. เอกสาร ร.5 เลขที่ 172/8 ใบบอกเรื่องพระยาศรีนิพนธ์

ขอพระราชทานทำบัญชีข้อมือเงิน.

⁷⁴ หมาย. เอกสาร ร.5 เล่ม 12 จ.ศ. 1236 ตอบเมืองเพชรบุรีว่า ค่าเช่าตึกได้จะทำสิ่งไรให้กราบเรียนสมเด็จเจ้าพระยาทราบ.

⁷⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พุทธศักราช 2433, งานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงล้น บุนนาค (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไตรผลสาร, 2514 หน้า 133.

...การพระราชวังและการต่าง ๆ ณ เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี
นั้น มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ มอบพระราชสุระให้สมเด็จพระเจ้า
พระยาศรีสุริยวงศ์ดูแลตรวจจัดทำทุกประการ...⁷⁶

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และพระเพทนีไสยศรีสวัสดิ์
(ท้าว ม. บุนนาค) เป็นบุคคลสำคัญที่มีส่วนสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงในเมืองเพชรบุรี
อย่างใกล้ชิดมาตั้งแต่ต้น ทั้งในการก่อสร้างพระนครคีรี, พระสุทธิเสลเจดีย์และ
พระธาตุจอมเพชรบนยอดเขาทั้ง 3 แห่งบนเขามหาสวรรค์ บูรณะปฏิสังขรณ์วัดสมณาราม
เชิงเขามหาสวรรค์และวัดคงคารามในพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเพชรบุรีและรวมทั้ง
ทำสะพานข้ามแม่น้ำก้อด้วยอิฐอย่างยุโรป เชื่อมต่อฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเพชรบุรีกับ
ฝั่งตะวันออกซึ่งเป็นชุมชนเดิม ซึ่งก็ได้สร้างถนนและตึกตลาดขึ้น 2 ฟากถนน⁷⁷

เมื่อสร้างพระนครคีรีเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จไปประทับหลายครั้ง มีเจ้านายและข้าราชการตามเสด็จเสมอ เสนาบดี
เหล่านั้นจึงสร้างตึกที่พักชั้นริมน้ำ เช่น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
และพระยามนตรีสุริยวงศ์⁷⁸

ศูนย์วิทยพัชยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷⁶ หจช. เอกสาร ร.5 กท. เล่ม 12 จ.ศ. 1236 หน้า 200.

⁷⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 4, หน้า 460-461.

⁷⁸ ปิยนาด บุนนาค บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล
บุนนาค (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์แอนด์, 2520) หน้า 133.

ในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการเปลี่ยนตัวผู้ปกครองเมืองเพชรบุรีหลายคน แต่เป็นการเปลี่ยนในลักษณะที่คงอำนาจปกครองไว้ในสายตระกูลขุนนางเช่นเดิม เช่น ปี พ.ศ. 2409 พระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ (ท่อม ขุนนาค) ปลัดเมืองเพชรบุรีได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาเทพวรชุน ราชปลัดทูลฉลองกรมพระกลาโหม

นายสรพรวิชัย (เทศ ขุนนาค) มหาเดเล็กหุ้มแพร น้องของพระยาเทพวรชุนได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้เป็น พระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ ปลัดเมืองเพชรบุรีแทน⁷ และใน พ.ศ. 2413 เจ้าเมืองเพชรบุรี⁸ ป่วยถึงแก่อสัญกรรม พระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ (เทศ ขุนนาค) ได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็นพระยาสุนทรฤาไชยภักดิ์พิริยภักดิ์สำเร็จราชการเมืองเพชรบุรี นอกจากนี้ตำแหน่งปลัดเมืองเพชรบุรีผู้ช่วยราชการเมืองเพชรบุรีและหลวงนิพนธ์เพชรภูมิยกกระบัตรเมืองเพชรบุรีในการแต่งตั้งคราวนั้นล้วนเป็นคนจากตระกูลขุนนาง⁹

ศูนย์วิทยพัชรากร

⁷ กจช. เอกสาร ร.4 สารตราว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ปลัดเมืองเพชรบุรี จ.ศ. 1228 เล่ม 31 หน้า 166.

⁸ เจ้าเมืองเพชรบุรีผู้นี้เป็นคนเดียวกับ พระนรินทร์เลรี ข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองเพชรบุรี เมื่อ พ.ศ. 2396.

⁹ กจช. เอกสาร ร.5 ว่าด้วยพระราชทานนามสัญญาบัตรพระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ปลัดเมืองเพชรบุรี จ.ศ. 1232, ล.2, หน้า 57-60.

ในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระยาสุรินทร
 ฤไชย (เทศ บุนนาค) ได้ร่วมเดินทางกับคณะราชทูตไทยไปยังกรุงลอนดอนเมื่อ
 พ.ศ. 2400^{๑๑} นับเป็นชนชั้นนำหัวก้าวหน้าที่สามารถประสานงานกับคณะมิชชัน
 นารีได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้นยังสามารถประสานงานกับสมเด็จพระยาครี
 สิริวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นอย่างดี รวมทั้งการมีลตริ
 ในสกุลบุนนาคเป็นเจ้าของจอมในรัชกาลที่ 5 ถึง 5 คน คือ เจ้าจอมมารดาอ่อน
 เจ้าจอมเอี่ยม เจ้าจอมเอิบ เจ้าจอมอาบ และเจ้าจอมเอือน เจ้าจอมทั้ง 5 นี้ล้วน
 เป็นธิดาของเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค)^{๑๒} ความสัมพันธ์เชิง
 เครือญาติน่าจะมีส่วนสัมพันธ์กับการเห็นความสำคัญของเมืองเพชรบุรีและราชบุรี
 ซึ่งอยู่ในอำนาจการดูแลของขุนนางตระกูลบุนนาค

ความสนใจของมิชชันนารี

ในขณะที่สังคมไทยมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม จนทำให้
 ชนชั้นนำหัวก้าวหน้า ก้าวไปมีส่วนในการกำหนดวิถีของความเปลี่ยนแปลงในระดับ
 หนึ่งแล้ว ความสนใจของชาวตะวันตกโดยเฉพาะมิชชันนารีต่าง ๆ ที่เข้าสู่เมือง
 เพชรบุรีในช่วงเวลาเดียวกัน มีส่วนทำให้ความเปลี่ยนแปลงในเมืองเพชรบุรีปรากฏ
 อย่างชัดเจนขึ้น

คณะมิชชันนารีอเมริกันรุ่นแรกได้เดินทางมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2371
 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเมื่อถึงปลายรัชสมัย ได้มีคณะมิชชัน
 นารีอเมริกันในไทยถึง 3 คณะ คือคณะแบทิสต์ คณะเพรสไบเทอเรียน และสมาคม

^{๑๑} ฝั่งวุฒิ สุกธิสงคราม, เจ้าพระยาและสมเด็จพระยาบางท่านใน
 สกุลบุนนาค (กรุงเทพฯ : อักษรสมัย, 2517), หน้า 125.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

หมอลอนคาสนาอเมริกัน"^{๓๓} คณะมิชชันนารีเหล่านี้มีเป้าหมายสำคัญคือ "เพื่อทำให้ประเทศไทยเปลี่ยนจากสังคมวัฒนธรรมแบบพุทธศาสนาไปเป็นชาติที่นับถือคริสตศาสนา"^{๓๔} คณะมิชชันนารีจะใช้วิธีเสนอความเจริญแบบตะวันตกเข้าสู่สังคมไทย เพื่อโน้มน้าวให้คนไทยเชื่อถือ ศรัทธา และสนใจในคริสตศาสนา ที่ปรากฏชัดเจนคือ การแจกยาและแจกหนังสือที่โรงสวดและรักษาคนไข้ แต่ในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บรรยากาศของความสัมพันธ์ระหว่างชาวตะวันตกกับข้าราชการสำนักชั้นผู้ใหญ่ไม่ดีนัก ดังที่ทรงมีรับสั่งให้จำขังพวกครูที่เข้ารีตไว้ 4 คน ทั้งนี้ปรากฏสาเหตุคือ

...การที่ทรงพระพิโรธก็เพราะได้เอาพระราชกำหนดกฎหมายไปพิมพ์ที่โรงพิมพ์ของพวกตน ทั้งเอาตัวภาษาบาลีไปพิมพ์พระคัมภีร์ไบเบิลที่แปลออกมาเป็นภาษาไทยและการที่ได้นำหนังสือขัดกับหลักพระพุทธศาสนาเข้ามาในราชอาณาจักร...^{๓๕}

ศูนย์วิทยพัชกร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๓๓} วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2530), หน้า 64.

^{๓๔} เออร์เบท สวอนสัน "การนำคริสตศาสนาเข้าสู่สังคมไทย กรณีคริสตจักรเพชบุรี", ศาสนาคริสต์-มิชชันนารี-สังคมไทย (เชียงใหม่ : ฝ่ายประวัติศาสตร์ สภาคริสตจักรในประเทศไทย, 1990), หน้า 108.

^{๓๕} วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า , หน้า 67.

ดังนั้นคณะมิชชันนารีจึงไม่สามารถสร้างอิทธิพลต่อผู้คนชาวสยามได้มากนัก อันเนื่องจากระเบียบของทางราชการ ดังที่ปรากฏว่ามีการออกประกาศห้ามมิให้ไทย ผู้ใดผู้หนึ่งรับแจกหนังสือจากมิชชันนารีเมื่อ พ.ศ. 2371^{๑๖} และได้มีหมายประกาศ เช่นนี้อีกเป็นครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2375^{๑๗} แต่งานของคณะมิชชันนารียังคงดำเนินต่อไป คณะมิชชันนารีอเมริกันได้พยายามสำรวจพื้นที่ลุ่มแม่น้ำภาคกลางมาตั้งแต่ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2380 หมอบรัดเลย์ก็ได้ออกเดินทางโดยใช้เส้นทางคลองบางกอกน้อย-แม่น้ำท่าจีน-มหาชัย ลัดคลองเล็กสู่ กรุงเทพฯ ทั้งนี้เพื่อเผยแพร่พระคริสตธรรมออกไปในวงกว้าง โดยเอาหนังสือเรื่อง ศาสนาคริสต์ตั้งไปแจกจ่ายเป็นอันมากและในปีเดียวกัน กลุ่มมิชชันนารีก็ได้เดินทางไปเที่ยวเป็นเวลา 7 วัน ตามเส้นทางบางปลาสร้อย-อ่างหิน-บางปะกง-มหาชัย-ท่าจีนและแม่กลองแล้วกลับมากลางกรุงเทพฯทางเมืองสมุทรปราการ^{๑๘} เป็นการเดินทางสำรวจรอบอ่าวไทยตอนในผ่านชุมชนชายฝั่ง ซึ่งปรากฏในประวัติศาสตร์ว่ามีชาวจีนอาศัยอยู่มากและชาวจีนเหล่านี้คือกลุ่มเป้าหมายสำคัญในการเผยแพร่พระคริสตธรรม

การสำรวจพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนในของคณะมิชชันนารีและการเดินทาง ทางน้ำที่สะดวกในพื้นที่ราบชายฝั่งภาคตะวันตก น่าจะเป็นปัจจัยที่ทำให้คณะมิชชันนารีสนใจจะตั้งศูนย์เผยแพร่ศาสนาในท้องถิ่นแห่งใดแห่งหนึ่งในบริเวณนี้และในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อน พ.ศ. 2388 คงมีการเผยแพร่คริสต์ศาสนาทั้งนิกายคาทอลิกและโปรเตสแตนต์เข้าสู่เมืองเพชรบุรีแล้วและคงมีผู้เลื่อมใสบ้าง เฟลตัสได้เขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

^{๑๖} แคน บีช บรัดเลย์, จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาในประเทศไทยสยาม (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2508) หน้า 5.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 121-129.

...ผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรีได้สั่งห้ามจำหน่ายแจกหนังสือ
ของพวกบาทหลวงในจังหวัดนั้น เพราะบาทหลวงคอยปกป้องคนเข้ารีต
ที่ทำให้ผิดทางอาญามีให้เจ้าหน้าที่จับกุมได้' ผู้ว่าราชการจังหวัดจึงมา
กราบบังคมทูล เสนอแนะให้เจ้าฟ้าใหญ่ทรงห้ามการจำหน่ายหนังสือ
คริสต์ศาสนาไปร เดนแดนที่เสีย...^{๑๑}

การที่คณะมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ถึงในเมืองเพชรบุรีแสดง
ให้เห็นเจตนาที่จะเข้าสู่เมืองเพชรบุรีอย่างชัดเจน แม้ในช่วงเวลานั้นยังไม่มีที่ตั้ง
ถิ่นฐานบ้านเรือน โรงสวด หรือศูนย์เผยแพร่ศาสนาในเมืองเพชรบุรี แต่ก็
สามารถสร้างสัมพันธ์กับชนชั้นปกครองเมืองเพชรบุรี ซึ่งเป็นกลุ่มคนหัวก้าวหน้าได้ใน
ระดับหนึ่งและเป็นการวางพื้นฐานการเข้าสู่เพชรบุรีในเวลาต่อมาดังที่เฟลตัสกล่าวถึง
ดร.เรโนลด์ เฮาส์ มิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งเดินทางมาถึงประเทศไทยเมื่อเดือน
มีนาคม พ.ศ. 2390 ว่า

...หลังจากที่หมอเฮาส์มาถึงประเทศไทยได้ 2-3 เดือน
ปลัดจังหวัดเพชรบุรีได้เดินทางมากรุงเทพฯ เพื่อให้หมอเฮาส์ช่วย
รักษาโรคให้' ผลการรักษาเป็นที่น่าพอใจ' ปลัดจังหวัดเพชรบุรีจึง
เชิญหมอเฮาส์ไปเยือนเพชรบุรีบ้าง ในเวลาเดียวกันผู้ว่าราชการ
จังหวัดนั้นเดินทางมากรุงเทพฯ จึงได้รับการแนะนำให้รู้จักหมอเฮาส์
และมาเยี่ยมหมอเฮาส์ถึงบ้านพักมิชชัน...^{๑๒}

^{๑๑} ยอร์จ ออล เฟลตัส, ดร.เรโนลด์ เฮาส์ หมอฝรั่งสามรัชกาล
(กรุงเทพฯ : สิริยบรรณ, 2525) หน้า 23.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

การที่ขุนนางจากเมืองเพชรบุรีเดินทางไปให้หมอเฮาส์รักษาโรคนั้นนับเป็น การขอรับการรักษาโดยสมัครใจ แสดงให้เห็นความเป็นคนหัวก้าวหน้าของขุนนาง ท้องถิ่น ปลัดจังหวัดในที่นี้ น่าจะหมายถึงพระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ (ท้วม บุนนาค) ซึ่งเป็นบุคคลหัวก้าวหน้า เชื่อถือการแพทย์สมัยใหม่รวมทั้งสนใจภาษาอังกฤษเป็นพิเศษ ดังนั้นจึงได้ชักชวนมิชชันนารีให้ไปเปิดสำนักงานที่เพชรบุรี โดยเสนอสถานที่ตั้งโรงเรียนให้ ทั้งนี้เพื่อให้บุตรชายได้เรียนภาษาอังกฤษ ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลระหว่าง ขุนนางเพชรบุรีกับหมอเฮาส์ เป็นไปด้วยดีดังที่เฟลตลับบันทึกว่า

... เมื่อหมอเฮาส์ไปจังหวัดเพชรบุรีก็ได้ไปเยี่ยมข้าราชการทั้งสอง (หนึ่งในสองคนนั้นคือพระเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ (ท้วม บุนนาค)) มอบของขวัญที่มาจากต่างประเทศให้ พอเวลากลับหมอเฮาส์ก็ได้รับของฝากพื้นเมือง คือ ' น้ำตาล ผลไม้ เป็นการตอบแทน ' ต่อมาเมื่อปลัดจังหวัด ได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น ท่านได้ขอร้องให้หมอเฮาส์ไปสอนภาษาอังกฤษที่ เพชรบุรีและ เสนอให้มิชชันนารีประกาศศาสนาได้ตามใจชอบ...^{๑๑}

ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลในลักษณะเช่นนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้คณะมิชชันนารีสนใจในเมืองเพชรบุรีและมั่นใจในการดำเนินงานของตนที่เพชรบุรีและตัดสินใจตั้งศูนย์เผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ที่เพชรบุรีในเวลาต่อมา

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน.

ค่านิยมในการพักผ่อนตากอากาศแบบใหม่

แม้จะได้กล่าวถึงความนิยมในการพักผ่อนตากอากาศแบบใหม่มาบ้างแล้ว ในตอนต้น แต่ส่วนที่ยกมากล่าวในที่นี้เพื่อแยกประเด็นให้เห็นอิทธิพลของค่านิยมในการตากอากาศแบบใหม่ที่เป็นปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงในเมืองเพชรบุรีได้ชัดเจนขึ้น ค่านิยมในการพักผ่อนตากอากาศควรจะเริ่มจากชาวตะวันตก แม้ว่าบริเวณที่ชาวตะวันตกนิยมไปพักผ่อนคือชายฝั่งทะเล ชาวตะวันตกในไทยได้แลคองให้เห็นความต้องการพักผ่อนตากอากาศในลักษณะต่าง ๆ เพื่อสุขภาพ เช่น มิซซันนาหรืออเมริกัน นาครอบครัวไปตากอากาศรักษาตัวที่อ่างหินเมื่อ พ.ศ. 2381^{๒๒} และพวกกงสุล เข้าชื้อกันมีหนังสือกราบทูลขอถนน ความตอนหนึ่งว่า

...พวกกงสุลเข้าชื้อกัน' มีหนังสือถวายว่า ชาวยุโรปเคยขี่รถขี่ม้า
เที่ยวตากอากาศ ได้ความสบายไม่มีไข้ เข้ามาอยู่ที่กรุงเทพมหานคร
ไม่มีถนนหนทางที่จะขี่รถขี่ม้าไปเที่ยวพากันเจ็บไข้เนื่อง ๆ...^{๒๓}

ความนิยมของชาวตะวันตกในไทยเกี่ยวกับการพักผ่อนตากอากาศจึงน่าจะ
มี 2 ลักษณะคือชาวตะวันตกที่อยู่ในเมืองก็นิยมขี่ม้าขี่รถไปตามถนนหนทางและหาก
ป่วยไข้ก็นิยมไปพักผ่อนชายทะเล

^{๒๒} จดหมายเหตุของหมอบรัดเล, หน้า 295.

^{๒๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4,

สำหรับคนไทย การพักผ่อนตากอากาศเริ่มเป็นกิจกรรมของชนชั้นสูงในลักษณะของการท่องเที่ยวไปยังที่ต่าง ๆ แนวคิดใหม่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวได้ปรากฏในพระราชหัตถเลขาของเจ้าฟ้ามงกุฎที่มีไปถึงนายและนางเอ็ดดี้ แวนเตอร์ฟอร์ด (WANTERFORD EDDY) เมื่อ พ.ศ. 2392 ความตอนหนึ่งว่า

...ข้าพเจ้าขอกล่าวโดยจริงว่า ข้าพเจ้าอยากเป็นที่สุดที่จะเดินทางไปที่ยังที่ต่าง ๆ ยิ่งกว่าอยู่แต่ในที่เดียว แต่ไปไม่ได้เพราะประเพณีไม่ดีของรัฐบาล ใจเผลอเบาปัญญาของเราทั้งแต่ก่อนและเวลานี้ ห้ามมิให้พระราชวงศ์ เช่น ข้าพเจ้า ออกนอกพระราชอาณาจักรนอกจากออกไปในราชการสงคราม...^{๓๔}

เมื่อยังอยู่ในสมณเพศ เจ้าฟ้ามงกุฎก็ได้มีโอกาสเดินทางทอดพระเนตรสภาพภูมิประเทศบ้านเมืองโดยใกล้ชิดและภายใต้บรรยากาศที่สังคมไทยเริ่มรับรู้วัฒนธรรมตะวันตกจากการเข้ามาของมิชชันนารีในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนชั้นนำหัวก้าวหน้าในสมัยนั้นต่างตื่นตัวในการศึกษาวิชาการและวัฒนธรรมตะวันตก การสมาคมกับมิชชันนารีเป็นที่นิยมกันมากและเป็นวิธีที่ทำให้ชนชั้นนำเหล่านั้นสามารถรับรู้สิ่งใหม่จากวัฒนธรรมตะวันตกได้โดยตรง เจ้าฟ้ามงกุฎได้สมาคมกับมิชชันนารี ทรงมีแนวพระราชดำริเกี่ยวกับข้อห้ามเจ้านายในราชสำนักเสด็จไปยังที่ต่าง ๆ ว่าเป็นประเพณีที่ "ใจเผลอเบาปัญญา"^{๓๕}

^{๓๔} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มปป.

(ในงานฉลองครบ 84 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ตุลาคม 2527)

หน้า 34.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

การอยู่ในเพศบรรพชิตเป็นโอกาสอันดีที่เจ้าฟ้ามงกุฎสามารถถวายพระพร
ลาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไปบูชามหาเจดีย์สถานตามหัวเมืองต่างๆ
ทางเหนือเสด็จถึงเมืองพิษณุโลก ทางตะวันออกเสด็จถึงเมืองปราจีนกับหัวเมือง
ชายทะเลถึงจันทบุรีและตราด ทางใต้เสด็จถึงนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา
ทางตะวันตกได้เสด็จเมืองนครชัยศรี กาญจนบุรี ราชบุรีและเพชรบุรี^{๖๖} ซึ่ง
ประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จประพาสหัวเมืองห่างจากกรุงเทพฯ ถึงต้องประทับ
แรมนี้ได้หยุดมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยตั้งที่สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้อธิบายว่า

... เมื่อไม่มีการเสด็จพระราชดำเนิน' เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ก็
ไม่มีใครเสด็จออกไปเที่ยวหัวเมืองไกล' นอกจากจำเป็นต้องไปใน
เวลามีราชการ...^{๖๗}

การเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ ของเจ้าฟ้ามงกุฎจึงเป็นการกระทำ
ที่เกิดจากแนวคิดส่วนพระองค์ผสมผสานกับแนวคิดใหม่จากวัฒนธรรมตะวันตกที่นิยม
การท่องเที่ยวและเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ก็ทรงโปรดการเสด็จประพาส
หัวเมืองต่าง ๆ และโดยมากตามหัวเมืองที่เสด็จประพาสนั้น โปรดฯ ให้สร้างที่
ประทับขึ้นใหม่ในวังพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงศรีอยุธยาเคยประทับหลายแห่ง เช่น
วังบางปะอินของพระเจ้าปราสาททอง วังจันทร์เกษมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

^{๖๖} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (พระนคร : แพร่พิทยา,
2514) หน้า 148.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

วังเชิงเขาพระพุทธรูปของพระเจ้าทรงธรรมและวัง ณ เมืองลพบุรีของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระราชวังที่นครปฐมและทรงสร้างพระราชวังที่เพชรบุรี^{๘๘} การสร้างที่ประทับในเขตเมืองเก่าที่เคยมีพระราชวังของพระมหากษัตริย์ในอดีตอยู่^{๘๙} นี้เป็นการสร้างพระบารมีให้กว้างขวางขึ้น

สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชวงศ์ที่นิยมเสด็จประพาสหัวเมืองอย่างเห็นได้ชัด ทรงมีที่ประทับส่วนพระองค์ที่บริเวณเขาคอก เมืองสระบุรี เรียกว่า "ตำหนักบ้านสีทา" ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำป่าสักเพื่อทรงพักผ่อนและเพื่อรักษาพระพลานามัย เนื่องจากสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรเป็นวัณโรคหลายปี^{๙๐}

มีข้อน่าสังเกต คือ การสร้างที่ประทับของทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการสร้างที่ประทับนอกกรุงเทพฯ มีระยะการเดินทางถึงกรุงเทพฯ โดยใช้เวลานานนักและเป้าหมายสำคัญคือเพื่อพักผ่อนตากอากาศ ดังปรากฏในพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการสร้างพระราชวังที่เมืองลพบุรีว่า

...จะทรงสร้างพระมหามลเทียนและพระที่นั่งขึ้นไว้ให้เป็นที่ศุกส์ารายู'^{๙๑}
ถึงเทศการน้ำลากแล้ว' 'จะโดยเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปประทับแรม
ตามต่องพระราชประสงค์เสมอจงทุกปี...'^{๙๒}

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

^{๘๙} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวตามรถไฟ, หน้า 23.

^{๙๐} กจช. เอกสาร ร.4 ล.11 จ.ศ. 1218 หน้า 147.

เมื่อทรงผิดหวังจากการเสด็จไปพักผ่อนตากอากาศที่ลพบุรีดังกล่าวแล้ว
ข้างต้นก็นำไปสู่ความสนพระทัยในเมืองเพชรบุรีซึ่งทรงคุ้นเคยตั้งแต่ยังเป็นพระภิกษุจึง
ปรากฏแนวพระราชดำริที่จะสร้างที่ประทับที่เมืองเพชรบุรีเพื่อทดแทนที่ลพบุรีและทรง
ติดตามลักษณะ "อากาศ" ที่ทรงพอพระทัยดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไป
ถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ลิตาเมื่อเดือนหก พ.ศ. 2402 ซึ่งเป็นฤดูฝน

...การพระราชพิธีจรดพระนังคัลได้ทำแล้วในวันศุกร์' เดือน 6
ขึ้น 12 ค่ำ' วันนั้นฝนตก' 2' เวลา 7 โมงแล้วตก 28 เซนต์
แล้วตกในกลางคืนอีก 60 เซนต์...' ลมพัดอ่อนอับมากค่อยคลายร้อน
มาสองสามวันนี่แล อยากจะใคร่ทราบระดูฝนแลลมที่สระบุรีบ้างจะเป็น
อย่างไร' ได้ยินว่าที่เพชรบุรีฝนตกมากกว่าที่กรุง ร้อนก็ร้อนน้อยกว่าที่
กรุงเทพฯ นี้...'¹⁰¹

เมืองเพชรบุรีกลายเป็นสถานที่ซึ่งทรงพอพระทัยมาก พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหลายครั้งในแต่ละปีและประทับที่พระนครศิริ
ครั้งละนาน ๆ

การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดประทับที่ลิตาและพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดประทับที่พระนครศิรินี้ มีเหตุผลที่อยู่เบื้องหลัง
เหมือนกันคือเป็นสถานที่ซึ่งถูกกับพระราชอัธยาศัย และมีพระราชประสงค์ที่จะเปลี่ยน
บรรยากาศจากภาวะตึงเครียดในกรุงเทพฯ: ลู่การพักผ่อนพระอิริยาบถในหัวเมือง
พระราชประสงค์ในการตากอากาศนี้เกิดขึ้นในขณะที่ชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ ได้
แสดงความต้องการพักผ่อนตากอากาศเพื่อรักษาสุขภาพและอิทธิพลในเรื่องนี้ได้ขยาย

¹⁰¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , หน้า 313.

เข้าสู่ความนิยมของชนชั้นนำในเมืองไทยที่เห็นความจำเป็นของการรักษาสุขภาพตาม
แนวการรักษาแผนใหม่ที่เข้ามาสู่สังคมไทยและได้รับการยอมรับจากชนชั้นนำในขณะนั้น
ชนชั้นนำหัวก้าวหน้าของไทยจึงเริ่มแสวงหาสถานที่ตากอากาศ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ได้ทรงสร้างที่ประทับไว้ที่ชายทะเลเช่นกัน

...ที่อ่างศิลา' แขวงเมืองชล อากาศดี โปรดให้ทำที่ประทับแห่ง 1

ได้ทำแต่อิฐขึ้นไว้ กับถมสะพานศิลาเป็นถนนออกมาสาย 1...¹⁰²

และในขณะเดียวกันก็เป็นการเอื้อเฟื้อต่อชาวตะวันตกที่มารักษาตัวด้วยโดย

... พณ หัวเจ้าท่าน เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม
สร้างตึกใหม่ขึ้นไว้หลัง 1 เพื่อจะให้พวกยุโรปที่เจ็บไข้อยู่ไปรักษาตัว
ตากอากาศ...¹⁰³

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ซึ่งเป็นบุคคลร่วมสมัยใช้คำว่า "อากาศดี" และ
"ตากอากาศ" เพื่อแสดงเหตุผลของการก่อสร้างอาคารที่ประทับที่อ่างศิลา แสดงให้
เห็นค่านิยมในการตากอากาศซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในสังคมไทย พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างที่ประทับทั้งในพื้นที่ชายฝั่งทะเลและในพื้นที่ยอดเขา
มหาสวรรค์ แต่ทรงโปรดประทับที่พระนครคีรีมากกว่า ที่อ่างศิลาก็ได้เสด็จบ้าง
แต่ที่พระนครคีรีได้เสด็จไปประทับทุกปี ทั้งนี้อาจประกอบกับความชอบส่วนพระองค์ซึ่ง
คงโปรดประทับบนภูเขามากกว่า

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 458.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน.

ดังนั้น เมืองเพชรบุรีซึ่งพระองค์ได้ทรงค้นเคยมาตั้งแต่ยังทรงผนวชจึงมี
คุณสมบัติเหมาะสมในแทบทุกด้านที่จะเป็นที่ตั้งของพระราชวังที่ประทับนอกพระนคร
ซึ่งในสายตาของชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาสู่ไทยในเวลานั้นเข้าใจว่าพระราชวัง
บนเขาที่เมืองเพชรบุรีเป็นพระราชวังฤดูร้อนซึ่งสร้างขึ้นเพื่อทรงเสด็จประทับพักผ่อน
พระอิริยาบถดังที่แฟรงค์ วินเซนต์ (FRANK VINCENT) กล่าวว่า

... เพชรบุรีเป็นสถานที่สวยงาม ซึ่งเมืองจะได้รับความนิยมจาก
ชาวยุโรปที่พำนักในกรุงเทพฯ ในฐานะแหล่งพักผ่อนเปลี่ยนอากาศ
และพักผ่อนจากอาการป่วยไข้...¹⁰⁴

คำนิยมแบบตะวันตกในการเดินทางออกไปท่องเที่ยวตากอากาศซึ่งปรากฏ
ในไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีส่วนสัมพันธ์กับการสร้าง
ที่ประทับนอกกรุงเทพฯ หลายแห่ง เช่น ที่อ่างศิลาซึ่งระบุว่า "อากาศดี" ที่ลพบุรี
ซึ่งทรงมีพระราชดำริว่า "อากาศไม่ดีไม่เป็นที่สบาย" และที่เพชรบุรีซึ่งสร้างขึ้นใน
ช่วงเวลาหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่สมหวังจากการไป
ประทับที่พระราชวังลพบุรีและจากการเสด็จไปประทับที่พระนครคีรีทิวาภิ ปิละหลายครั้ง
แสดงให้เห็นว่าทรงพระสำราญในการได้เสด็จไปที่นั่น นอกจากนั้นปัญหาเกี่ยวกับ
พระพลานามัย มีส่วนทำให้เมืองเพชรบุรียังคงอยู่ในความระลึกถึงของพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเสด็จประพาสพักผ่อนเปลี่ยนบรรยากาศผ่อน
คลายความตึงเครียดโดยมีจุดประสงค์สำคัญ คือ เพื่อรักษาพระองค์ให้สบายจาก
อาการป่วยไข้ ในการเสด็จประพาสต้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2447 นั้น "เป็นการ

¹⁰⁴ FRANK VINCENT, EXCURSION TO PERCHABURI,
THE LAND OF WHITE ELEPHANT, (NEW YORK), 1874.

เสด็จอย่าง เรียบ ๆ แล้วแต่พอพระราชหฤทัยที่จะเสด็จที่ใดก็ได้ตามพระราชประสงค์^{๑๐๕}
 การที่พระองค์ทรงเลือกเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคตะวันตก แสดงให้เห็น
 พระราชนิยมที่ยังคงมีต่อหัวเมืองเหล่านี้อย่างชัดเจน เหตุที่จะเสด็จครั้งนี้ปรากฏใน
 จดหมายฉบับที่ 1 ที่กรมพระยาคำรงราชานุภาพเขียนลงวันที่ 12 กรกฎาคม
 ร.ศ. 123 ว่า

...พระเจ้าอยู่หัวไม่มีใครจะทรงสบาย' หมายถึงเสด็จขึ้นมาพักรักษา
 พระองค์ตามเคยก็มีพระราชกังวลและพระราชกิจติดตามขึ้นมา' หา
 เวลาพักไม่มีใครได้ จึงไม่ทรงสบายมากไป' เสวยไม่ได้และบรรทม
 ไม่หลับทั้งสองอย่าง หมอเห็นว่าจะต้องเสด็จประพาสเที่ยวไปให้พ้น
 ความรำคาญ' อย่าให้ต้องทรงเป็นพระราชธุระในราชกิจอย่างใด ๆ
 เสียสักคราวหนึ่งจึงจะรักษาพระองค์ให้สบายได้ดังเก่าโดยเร็ว...^{๑๐๖}

หัวเมืองที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกเสด็จประพาส
 ต้นเมื่อ พ.ศ. 2447 นั้นมักเป็นเมืองที่อยู่ริมแม่น้ำ การคมนาคมสะดวกได้เสด็จไปยัง
 บางปะอิน นนทบุรี กระทุ่มแบน ราชบุรี สมุทรสงครามและเพชรบุรี

การเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรีใน พ.ศ. 2447 นี้สะท้อนแนวพระราชดำริ
 ที่เปลี่ยนไป ในเวลา 6 วันตั้งแต่วันที่ 24 กรกฎาคม 2447 ถึงวันที่ 29 กรกฎาคม
 2447 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเมืองเพชรบุรีนั้น ไม่ได้
 ทรงประทับบนพระนครคีรีจนตลอดช่วงเวลา โดยประทับแรมที่บ้านเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์
 (เขต บุนนาค) และพลับพลาประทับแรมที่ตำบลบางทะเลบ้าง บนพระนครคีรีนั้นทรง

^{๑๐๕} ประยุก สิกธิพันธ์, ประวัติศาสตร์ประพาสต้น, หน้า 61.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน.

ประทับอยู่เพียงคนเดียว^{๑๐๗} แสดงให้เห็นว่าไม่ทรงชอบประทับบนพระนครคีรี ทั้งนี้ ทรงมีพระบรมราชาธิบายในเวลาต่อมาถึงเหตุผลเกี่ยวกับพระพลานามัย

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่โปรดประทับบนพระนครคีรีเหมือนในอดีต เนื่องจาก "อากาศบนเขา" ไม่เหมาะกับพระสุขภาพ แต่พระองค์ก็ยังโปรดประทับในเมืองเพชรบุรีบริเวณพื้นที่ราบ ดังปรากฏว่าเมื่อเสด็จกลับจากการประพาสทวีปยุโรปครั้งหลังแพทย์ได้กราบบังคมทูลให้ระวังพระองค์เพราะพระโรคอาจกำเริบขึ้นได้ จึงทรงมีพระราชดำริที่จะหาที่ประทับนอกพระนครและได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักที่ประทับ^{๑๐๘} การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกสร้างพระราชวังที่ประทับในเมืองเพชรบุรีเป็นสถานที่พักผ่อนแสดงให้เห็นพระราชนิมิตต่อเมืองเพชรบุรี ทั้งที่มีภูมิสถานอื่นหลายแห่งให้พระองค์เลือก รวมทั้งบริเวณพื้นที่ชายฝั่งทะเลซึ่งกำลังเป็นที่นิยมอยู่ในขณะนั้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะอากาศบนพื้นที่ราบเมืองเพชรบุรีเป็นที่ถูกพระทัย ดังพระราชหัตถเลขาที่มีไปยังเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ใน พ.ศ. 2453 ว่า

...อากาศเมืองเพชรบุรีเวลานี้ดูเหมือนปลายฤดูร้อนในเมืองเยอรมัน เช่น ฮอมเบ็ก เป็นต้น...^{๑๐๙}

ศูนย์วิทยพัชกร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๐๗} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "จดหมายเล่าเรื่องเสด็จประพาสต้นฉบับที่ 5" ในประยูก สิกิพันธ์, ประวัติศาสตร์ประพาสต้น.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๐๙} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลายพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์พระราชทานไปยังเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลตำรวจตรีณัติ สุขุม (กรุงเทพฯ : รพ.ศิริราช), 2529.

หมอเบอร์เคอ ซึ่งเป็นหมอเยอรมันรับราชการประจำพระองค์มาตั้งแต่
เสด็จยุโรปครั้งหลังและเป็นนายแพทย์หนึ่งใน 3 คนที่ถวายการรักษาในช่วงสุดท้าย
ของพระชนม์ชีพที่ชออบอากาศที่เพชรบุรีมาก

...หมอเบอร์เคอ ชอบว่าสบายดีกว่าที่ไหน ๆ ในเมืองไทย
ยุ่งไม่มีเลย...^{๑๐}

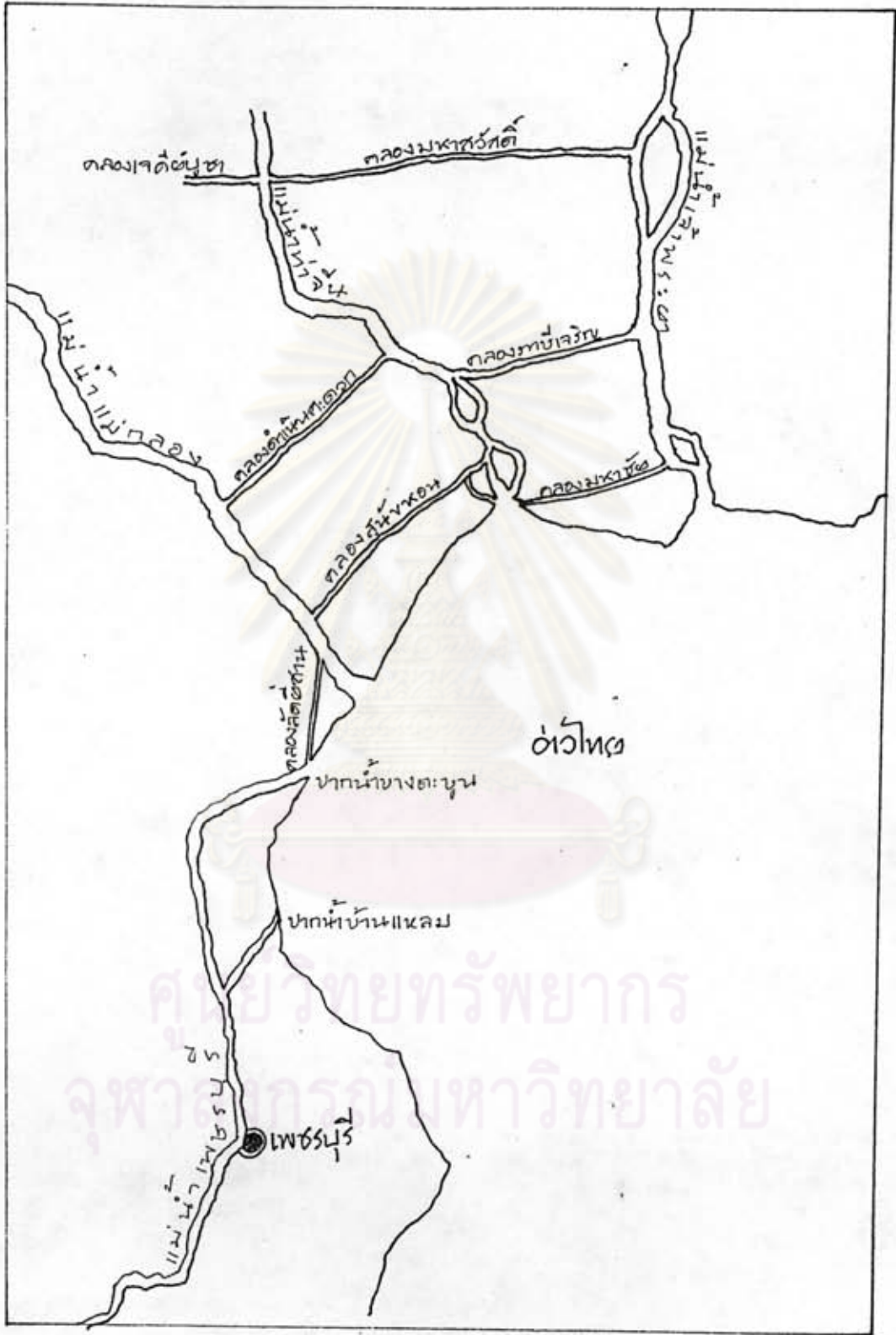
สภาพอากาศเมืองเพชรบุรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพอพระทัยอากาศบนพระนครคีรีและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพอพระทัยอากาศบนพื้นที่ราบเป็นปัจจัยที่ทำให้ทั้งสองพระองค์เสด็จเมืองเพชรบุรี
และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องสืบต่อมา

2. ปัจจัยภายใน

ความพร้อมภายในเมืองเพชรบุรี

ปัจจัยที่ล้าค้ำอันททำให้เมืองเพชรบุรีได้รับความสนพระทัยจากพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ความพร้อมในด้านต่าง ๆ ซึ่งประกอบกันเป็น
ความเหมาะสมเฉพาะตัวทั้งในเรื่องของที่ตั้งซึ่งไม่ห่างไกลกรุงเทพฯ มากนักและ
มีกำลังคนจำนวนมากที่สะสมไว้ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ดังกล่าวแล้ว ในช่วงปลาย
สมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีความคลี่คลายบางอย่างที่ทำให้เมืองเพชรบุรีพร้อมที่จะ
เปลี่ยนแปลงได้แก่ ความคลี่คลายในระบบควบคุมกำลังคน ในระบบเศรษฐกิจและใน
การคมนาคม

^{๑๐} พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อเสด็จประพาสมณฑลราชบุรีในปีกะภา ร.ศ. 128, หน้า 32.

แผนที่ แสดงเส้นทางคมนาคมทางน้ำในภูมิภาคตะวันตก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เกี่ยวกับการควบคุมกำลังคน แม้ว่ารัฐจะพยายามจัดระบบการควบคุมกำลังคนไว้อย่างเป็นระเบียบแต่ก็ปรากฏว่า มีการคลี่คลายอย่างเห็นได้ชัดในเมืองเพชรบุรี เซลยลาวทรงดำที่ถูกส่งไปตั้งถิ่นฐานที่เมืองนี้ถูกจัดเข้าอยู่ในระบบไพร่ กลายเป็นไพร่หลวงถูกเกณฑ์แรงงานตามจุดประสงค์ของทางราชการที่ให้ความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์แก่เมืองเพชรบุรี แต่ในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาวะการรุกเข้ามาของกองทัพพม่าจากด้านตะวันตกยุติลงอันเนื่องจากพม่าตกอยู่ภายใต้อำนาจของอังกฤษ กลุ่มไพร่หลวงลาวทรงดำกลายเป็นกำลังสำคัญที่พร้อมจะเป็นแรงงานของทางราชการในการทำงานต่างๆ ส่วนชาวจีนซึ่งไม่ได้ถูกจัดเข้าไว้ในระบบไพร่ ไม่ถูกเกณฑ์แรงงานและต้องจ่ายค่าแรงแทนตัวนั้นมีอิสระเต็มที่ในการเดินทางไปมาค้าขาย และตั้งบ้านเรือนร้านค้าในเมืองเพชรบุรี ชาวจีนเหล่านี้จึงพร้อมที่จะสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้บังเกิดขึ้น และชาวไทยซึ่งสืบทอดวัฒนธรรมต่อเนื่องกันมาในฐานะเจ้าของพื้นที่แม้จะอยู่ในระบบไพร่ แต่ส่วนใหญ่เป็นไพร่ส่วย ส่งผลผลิตให้ทางราชการตามที่กำหนด เช่น ไพร่หลวงส่วยข้าว ไพร่หลวงส่วยน้ำผึ้ง ฯลฯ และปรากฏว่าการลดเวลาการเกณฑ์แรงงานไพร่ลงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เหลือเพียงปีละ 3 เดือนนั้น มีผลให้รัฐเรียกเก็บส่วยเป็นเงินแทนสิ่งของเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายแรงงานคนจีนทำการก่อสร้างโยธาต่าง ๆ เนื่องจากรัฐเห็นประโยชน์จากการจ้างแรงงานคนจีนมากกว่าการเกณฑ์แรงงานบังคับ¹¹ ไพร่ชาวไทยจึงมีเวลาให้กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของตนอย่างเต็มที่ ผลผลิตเพิ่มขึ้นมากจนรัฐสามารถ

¹¹ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, "การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325-2448)", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

เรียกเก็บภาษีอากรได้ ที่เห็นได้ชัดคือภาษีน้ำตาลโตนดและอากรหอยเมืองเพชรบุรี¹¹² ลักษณะการควบคุมกำลังคนในปลายสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้ จัดเป็นความพร้อมที่ปรากฏชัดเจนในลักษณะของการแบ่งงานกันทำ ชาวไทยเป็นกลุ่มเกษตรกร¹¹³ ชาวจีนเป็นกลุ่มค้าขายและชาวลาวเป็นแรงงานหลักของทางราชการ

ล้วนความคลี่คลายในระบบเศรษฐกิจเริ่มปรากฏชัดขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อเนื่องกับต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีแนวโน้มที่จะต้องการสินค้าต่าง ๆ มากขึ้น ตามความต้องการของตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะเมื่อไทยทำสนธิสัญญากับต่างประเทศเริ่มด้วยสัญญาเบอร์นี ในปี พ.ศ. 2369 กับอังกฤษและในปี พ.ศ. 2398 ไทยก็ได้ตกลงทำสัญญาเบาริงกับอังกฤษ และกับชาติต่าง ๆ ในทำนองเดียวกันในปีถัดมา¹¹⁴ แม้ว่าสนธิสัญญาดังกล่าวจะทำให้ไทยต้องเสียเปรียบชาติตะวันตกในการเก็บภาษี คือเก็บภาษีขาเข้าได้เพียงร้อยละ 3 แต่สนธิสัญญาลับนี้มีผลให้เศรษฐกิจของไทยขยายตัวการผลิตเพื่อยังชีพเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อการค้า ระบบเงินตราแพร่หลายขึ้นมีการตื่นตัวในการค้าขายมากขึ้น ชุมชนชายฝั่งทะเลรอบอ่าวไทยตอนในที่เติบโตขึ้นอันเนื่องจากการค้าขายได้แก่ ชุมชนท่าจีน ชุมชนแม่กลองและชุมชนบ้านแหลม ซึ่งอยู่ในเส้นทางคมนาคมเดียวกัน¹¹⁵ ดังนั้นเมืองเพชรบุรีซึ่งอยู่ถัดลงมาทางตอนใต้สามารถติดต่อกับบ้านแหลมและแม่กลองได้สะดวก จึงมีความคลี่คลายในระบบ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹¹² รังสรรค์ ชนะพรพันธ์, ภาษีอากรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528) หน้า 136.

¹¹³ เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ป่าไม้และประมง.

¹¹⁴ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 "เรื่องทูตฝรั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 155-158.

¹¹⁵ พิเคราะห์จากบรรยากาศในนิราศสุนทรภู่.

เศรษฐกิจด้วย ความคิดแบบกำไร-ขาดทุน ที่เข้าสู่เมืองเพชรบุรีทำให้การค้าขาย
ภายในตลาดเมืองเพชรบุรีดำเนินไปอย่างคึกคัก¹⁶ ความคลี่คลายในระบบเศรษฐกิจ
เช่นนี้จัดเป็นความพร้อมอีกด้านหนึ่งของเมืองเพชรบุรีซึ่งนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงได้
อย่างรวดเร็วขึ้นเมื่อมีปัจจัยภายนอกเข้ามากระทบ

เส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สะดวกขึ้นและทางรถไฟซึ่งทำให้การเดินทางจาก
กรุงเทพฯ สู่เมืองเพชรบุรีรวดเร็วขึ้น เป็นความพร้อมที่เป็นสิ่งสำคัญในการเคลื่อนย้าย
ตัวของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ไปมาระหว่างกรุงเทพฯ - เพชรบุรี อันนับเป็นปัจจัยสำคัญ
ประการหนึ่งนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจในเมืองเพชรบุรี

ที่ตั้งของเมืองเพชรบุรีซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ มากนัก เป็นความพร้อม
ประการสำคัญเนื่องจากไม่ต้องใช้เวลาในการเดินทางมากเกินไป นิจารณาจาก
นิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่ ซึ่งเขียนขึ้นในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สุนทรภู่เดินทางด้วยเรือพาย ใช้เวลาเดินทางจากกรุงเทพฯ
ถึงเพชรบุรี 2 วัน 2 คืนและหากนิเคราะห์จากเงื่อนไขในสนธิสัญญาบาวริง ใน
พ.ศ. 2398 รัฐบาลไทยอนุญาตให้ชาวตะวันตกอยู่อาศัยในประเทศไทยได้ในบริเวณ
ใกล้กรุงเทพฯ ซึ่งอำนาจของทางราชการสามารถควบคุมถึงโดยกำหนดอาณาบริเวณ
ซึ่งห่างกำแพงพระนครออกไปโดยรอบ ตั้งแต่ 200 เส้น หรือ 4 ไมล์ จนกระทั่งถึง
บริเวณที่สามารถเดินทางไปได้ถึงได้ 24 ชั่วโมง ซึ่งได้ระบุว่าคือบริเวณจากกรุงเทพฯ
ไปถึงปากน้ำบางพุทรา ลพบุรี สระบุรี บางขนาก ศรีราชา เพชรบุรี สมุทรสงคราม
ราชบุรีและสุพรรณบุรี¹⁷

¹⁶ ดูรายละเอียดหน้า 26-27 .

¹⁷ "ประกาศว่าด้วยการประพัตต่อฝรั่งเศส อังกฤษและอเมริกันที่เข้ามา
อยู่ในประเทศไทย", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 (พระนคร :
คุรุสภา, 2503), หน้า 204.

ความสะดวกในการคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองเพชรบุรีและ
ระหว่างเมืองเพชรบุรีกับหัวเมืองภาคตะวันตกอื่น เป็นปัจจัยเสริมให้เมืองเพชรบุรี
มีความพร้อมอย่างมากในการรับความเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ แม่น้ำสายสำคัญที่เป็น
เสมือนเส้นเลือดหล่อเลี้ยงพื้นที่ภาคตะวันตกอันได้แก่ แม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง
ได้มีคลองขุดหลายสายที่เชื่อมโยงแม่น้ำเหล่านี้และแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าด้วยกันทำให้
การเดินทางติดต่อกันระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองต่าง ๆ ในภาคตะวันตกเป็นไปได้
โดยสะดวก ลุนทรภู์ซึ่งเดินทางมายังเมืองเพชรบุรีในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ใช้เส้นทางน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าสู่คลองเล็กคลองน้อย
ออกสู่ชุมชนมหาชัยปากน้ำท่าจีน ผ่านคลองสุนัขหอนสู่ชุมชนแม่กลองปากน้ำแม่กลอง
พายเรือเลียบชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของอ่าวไทยเข้าสู่ปากแม่น้ำเพชรบุรี ถึงเมือง
เพชรบุรีซึ่งอยู่ลึกเข้าไป¹⁰

ชุมชนใหญ่ที่อยู่ในเส้นทางทางน้ำจากกรุงเทพฯ-เพชรบุรี เช่น บ้านท่าจีน
ชุมชนแม่กลองบางช้าง เขายี่สาม บางตะบูน เป็นเสมือนจุดผ่านที่สำคัญในการ
ถ่ายทอดวัฒนธรรม ความคิดและวิทยาการใหม่ ๆ จากกรุงเทพฯ เข้าสู่ภูมิภาค
ตะวันตก นิราศเมืองเพชรของลุนทรภู์สะท้อนให้เห็นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
ในชุมชนเหล่านี้ซึ่งสอดคล้องตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในกรุงเทพฯ เส้นทาง
ตามลำน้ำเหล่านี้ คือสื่อสำคัญที่นำความเจริญแบบใหม่เข้าสู่เมืองเพชรบุรี แนวคิด
ใหม่แบบชนชั้นนำหัวก้าวหน้าในกรุงเทพฯ จึงปรากฏในเมืองเพชรบุรีตอนปลายรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังกรณีที่ขุนนางท้องถิ่นเมืองเพชรบุรีเชื่อถือ
การรักษาแผนใหม่ของหมอเฮาส์ เมื่อ พ.ศ. 2390¹¹

¹⁰ จันทรจิรายุ รัชณี, ประวัติคำกลอนลุนทรภู์ เล่ม 1, หน้า 157-170.

¹¹ เฟลคัส ยอร์จ ออลล์, ดร.เรโนลด์ เฮาส์ หมอฝรั่งสามรัชกาล,

การคมนาคมทางน้ำที่ค่อนข้างสะดวกตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นพื้นฐานอันดีของการเพิ่มความคล่องตัวในการเดินทางติดต่อระหว่างเพชรบุรีกับกรุงเทพฯ เมื่อมีการขุดคลองใหม่เพิ่มขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น คลองมหาสวัสดิ์ตั้งแต่ตำบลวัดชัยพฤกษ์ นนทบุรี ซึ่งปากคลองติดต่อกับคลองบางกอกน้อยไปยั้ง แม่น้ำนครชัยศรี คลองเจดีย์บุจากแม่น้ำนครชัยศรีไปยังบริเวณปฐมเจดีย์ คลองทั้ง 2 นี้ทำให้การคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ-นครปฐมสะดวกขึ้น ส่วนคลองดำเนินสะดวกและคลองภาษีเจริญที่ขุดขึ้นใหม่ทำให้การคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ สมุทรสงคราม สมุทรสาครและราชบุรีเป็นไปโดยสะดวก¹²⁰ นอกจากนี้ยังมีคลองบางลี่แขวงสมุทรสงครามไปตกคลองยี่สานและแก้คลองลัดออกยี่สานบางตะบูน¹²¹ เชื่อมการคมนาคมระหว่างสมุทรสงครามกับเพชรบุรี หลังจากขุดคลองต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อันแล้ว การเดินทางจากกรุงเทพฯ มายังเพชรบุรียังสะดวกขึ้น โดยไม่ต้องนำเรือออกเลียบชายฝั่งเหมือนแต่ก่อนและเมื่อมีการใช้เรือกลไฟในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยิ่งทำให้การเดินทางจากกรุงเทพฯ มาเพชรบุรีใช้เวลาน้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อชุมชนเมืองเพชรบุรีได้รับการปรับปรุงและมีการก่อสร้างพระนครคีรีอันเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยแบบใหม่แปลกกว่าที่อื่น ยิ่งเป็นการเชิญชวนให้ชนชั้นนำ ชาวต่างประเทศและพ่อค้าจากกรุงเทพฯ และเมืองใกล้เคียงเดินทางเข้าสู่เมืองเพชรบุรีด้วยจุดประสงค์ต่าง ๆ กัน อันจะนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จ

¹²⁰ คุ กิตติ ต้นไทย "คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. 2367-2453) "วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520, หน้า 67-68.

¹²¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 4, หน้า 378.

เมืองเพชรบุรีก็ทรงใช้เรือกลไฟตั้งแต่ พ.ศ. 2401 โดย "ทรงพระที่นั่งกำปั่นมณีเมขลา
กลไฟ"¹²² และการเดินทางไปยังเมืองเพชรบุรีของพระองค์ก็เสด็จทางชลมารค
เป็นส่วนใหญ่โดยใช้เรือตลอดรัชกาล

สำหรับการคมนาคมทางบกระหว่างเพชรบุรี-กรุงเทพฯ ไม่เป็นที่นิยมนัก
พิจารณาจากการเสด็จประพาสเมืองราชบุรี - กาญจนบุรีของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2407 ซึ่งแสดงให้เห็นว่า มีเส้นทางทางบกที่
สามารถเดินทางติดต่อระหว่างเมืองเพชรบุรีไปยังเมืองราชบุรี กาญจนบุรี นครปฐม
และกรุงเทพฯ พาหนะที่ใช้คือ ม้า, เกวียน¹²³ แต่ความนิยมของราษฎรส่วนใหญ่
นิยมทางน้ำมากกว่าทางบก จนถึงช่วงเวลาแห่งการพัฒนาการคมนาคมทางบก
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจการรถไฟได้รับความสนใจ
มากขึ้นในปี พ.ศ. 2433 รัฐบาลได้จัดตั้งกรมรถไฟขึ้นเพื่อรับผิดชอบในการดำเนินงาน
เกี่ยวกับรถไฟ¹²⁴ ในช่วง พ.ศ. 2400-2441 รัฐบาลส่งเสริมการลงทุนจาก
ต่างชาติ โดยเฉพาะเส้นทางสายสั้น ๆ อาทิ สายกรุงเทพฯ-สมุทรปราการ, สาย
กรุงเทพฯ-เพชรบุรีและสายลงขลา-ไทรบุรี สำหรับทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-เพชรบุรีนั้น
หลังจากที่นายอาทิจ เวสเทินโฮลซ์ (ARGE WESTENHOLZ) ได้ขอสัมปทานการสร้าง

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹²² กจช. เอกสาร ร.4 กท. เล่ม 15 จ.ศ. 1220 หนังสือว่าด้วยเกณฑ์
พระตำหนักแลพลับพลาธิบดีจ ณ เมืองเพชรบุรี.

¹²³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 4, หน้า 326-327.

¹²⁴ กจช. เอกสาร ร.5 ยธ. 5.6/16 คำ มิสเตอร์เบทเก เจ้ากรมรถไฟ
อ่านกราบถวายบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

ทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-เพชรบุรี เมื่อ ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437)¹²⁵ แล้ว ได้มีปัญหาและอุปสรรคจนต้องมีการโอนสัมปทานกันถึง 4 ครั้ง เป็นผลให้การสร้างทางรถไฟสายนี้ล่าช้า สามารถเปิดเดินรถได้เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2446¹²⁶ โดยเส้นทางเริ่มจากปากคลองบางกอกน้อยตรงไปทางตะวันตก เลียบตามแนวคลองมหาสวัสดิ์ ข้ามแม่น้ำท่าจีนตรงบ้านเขมรไปจนถึงนครปฐม ตรงตำบลบ้านโป่ง เลี้ยวไปทางใต้เลียบใกล้ฝั่งแม่น้ำข้ามแม่น้ำแม่กลองไปเมืองราชบุรี ตรงไปตามทางหลวงจนถึงเมืองเพชรบุรี¹²⁷ กรมรถไฟสร้างทางรถไฟสายนี้โดยหวังรับผู้โดยสารมากกว่ารับบรรทุกสินค้า เนื่องจากการคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับเพชรบุรีนั้น พ่อค้านิยมบรรทุกสินค้าไปทางเรือ ทางรถไฟจึงสร้างผ่านแหล่งที่มีผู้เดินทางไปมาก ๆ เช่น เมืองนครปฐม และชุมชนที่มีประชาชนตั้งบ้านเรือนหนาแน่น เช่น บ้านโป่ง โพธาราม ราชบุรีและเพชรบุรี¹²⁸ ทางรถไฟกลายเป็นสื่อชนิดใหม่ที่นำความเปลี่ยนแปลงเข้าสู่เมืองเพชรบุรีทำให้การเดินทางจากกรุงเทพฯ-เพชรบุรีสะดวกขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรีบ่อยขึ้น ปรากฏพระราชดำริในพระราชพิธีวางศิลาพระฤกษ์ของพระรามราชนิเวศน์ เมื่อ พ.ศ. 2447 ว่า

¹²⁵ กจช. เอกสาร ร.5 ยธ. 55/3 สำเนารายงานการประชุมเสนาบดี วันที่ 5 ตุลาคม ร.ศ. 114.

¹²⁶ กจช. เอกสาร ร.5 ยธ. 1/52 บัญชีแสดงวันที่ทางสายต่าง ๆ ได้เปิดราคาการก่อสร้างระยะยาว แลราคาใน 1 กิโลเมตร ซึ่งได้เปิดเดินในวันที่ 31 มีนาคม ร.ศ. 124.

¹²⁷ กจช. เอกสาร ร.5 ยธ. 5.5/21 หนังสือจากกระทรวงโยธาธิการกราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 17 มิถุนายน ร.ศ. 122.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน.

...ทรงพระราชดำริที่ว่า แต่ก่อนมาทางไปมาเมืองเพชรบุรีเป็น
การลำบาก บัดนี้มีรถไฟมารวดเร็วสะดวกกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก
คงจะเสด็จพระราชดำเนินมาประพาสเนื่อง ๆ...^{๑๒}

จากความพร้อมอันเกิดจากการคลี่คลายของระบบการควบคุมกำลังคนใน
เมืองเพชรบุรี การคลี่คลายของภาวะทางเศรษฐกิจในปลายสมัยต้นรัตนโกสินทร์
อันเนื่องจากการทำสัญญาเบอร์นี ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสนธิสัญญาเบาริงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้ง
ความสะดวกในการคมนาคมดังกล่าวมาแล้ว เป็นปัจจัยภายในที่ทำให้เมื่อมีความสนใจ
จากภายนอกอันได้แก่ความสนพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสนใจของขุนนางตระกูลขุนนางและ
มิชชันนารีรวมทั้งค่านิยมในการพักผ่อนตากอากาศแบบใหม่เข้ามากระทบ ปัจจัยจาก
ภายนอกเหล่านั้นจึงเป็นตัวเร่งที่ทำให้เมืองเพชรบุรีมีการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ
ดังจะได้กล่าวในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๒} เสยย์ เกิดเจริญ, "พระรามราชินีเวศน์", สมุดเพชรบุรี
(กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2525), หน้า 38.